

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ

BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

FAKULTA ELEKTROTECHNIKY A KOMUNIKAČNÍCH TECHNOLOGIÍ
ÚSTAV ELEKTROTECHNOLOGIE

FACULTY OF ELECTRICAL ENGINEERING AND COMMUNICATION
DEPARTMENT OF ELECTRICAL AND TECHNOLOGY

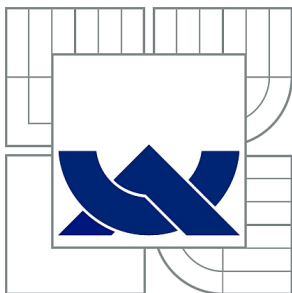
MĚŘENÍ NÁHRADNÍHO OBVODU PIEZOELEKTRICKÉHO REZONÁTORU

DIPLOMOVÁ PRÁCE
MASTER'S THESIS

AUTOR PRÁCE
AUTHOR

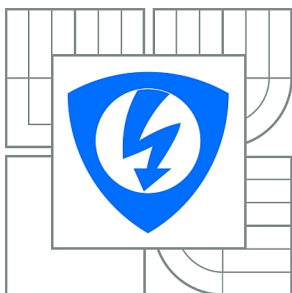
Bc. VOJTĚCH VOMOČIL

BRNO 2010

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ

BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

**FAKULTA ELEKTROTECHNIKY A KOMUNIKAČNÍCH
TECHNOLOGIÍ**

ÚSTAV ELEKTROTECHNOLOGIE

FACULTY OF ELECTRICAL ENGINEERING AND COMMUNICATION
DEPARTMENT OF ELECTRICAL AND ELECTRONIC
TECHNOLOGY

MĚŘENÍ NÁHRADNÍHO OBVODU PIEZOELEKTRICKÉHO REZONÁTORU

MEASUREMENT OF EQUIVALENT CIRCUIT OF PIEZOELECTRIC RESONATOR

DIPLOMOVÁ PRÁCE

MASTER'S THESIS

AUTOR PRÁCE

AUTHOR

Bc. VOJTĚCH VOMOČIL

VEDOUCÍ PRÁCE

SUPERVISOR

prof. Ing. JIŘÍ KAZELLE, CSc.

BRNO 2010

VYSOKÉ UČENÍ
TECHNICKÉ V BRNĚ

Fakulta elektrotechniky
a komunikačních technologií

Ústav elektrotechnologie

Diplomová práce

magisterský navazující studijní obor
Elektrotechnická výroba a management

Student: Bc. Vojtěch Vomočil

ID: 83140

Ročník: 2

Akademický rok: 2009/2010

NÁZEV TÉMATU:

Měření náhradního obvodu piezoelektrického rezonátoru

POKYNY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Prostudujte teoretické základy vztahující se k piezoelektrickým vlastnostem materiálů, k náhradnímu schématu piezoelektrického rezonátoru a k měření jeho prvků.

Navrhněte zařízení pro stanovení prvků náhradního obvodu rezonátoru.

Zařízení realizujte, ověřte jeho funkčnost a doplňte návodem s přihlédnutím k možnosti jeho použití v laboratorních cvičeních.

DOPORUČENÁ LITERATURA:

Podle pokynů vedoucího práce.

Termín zadání: 8.2.2010

Termín odevzdání: 27.5.2010

Vedoucí práce: prof. Ing. Jiří Kazelle, CSc.

prof. Ing. Jiří Kazelle, CSc.

Předseda oborové rady

UPOZORNĚNÍ:

Autor diplomové práce nesmí při vytváření diplomové práce porušit autorská práva třetích osob, zejména nesmí zasahovat nedovoleným způsobem do cizích autorských práv osobnostních a musí si být plně vědom následků porušení ustanovení § 11 a následujících autorského zákona č. 121/2000 Sb., včetně možných trestněprávních důsledků vyplývajících z ustanovení části druhé, hlavy VI. díl 4 Trestního zákoníku č.40/2009 Sb.

Abstrakt

Diplomová práce pojednává o obecném přehledu teorie piezoelektřiny, zaměřeném jak na matematický popis, tak na popis vlastností piezoelektrických látek. Dále se zaměřuje na popis piezoelektrických rezonátorů s podrobnějším vysvětlením jejich náhradního schématu a metod měření jeho jednotlivých prvků. Praktická část práce spočívá v návrhu měřicího zařízení, které bude sloužit k měření prvků náhradního obvodu piezoelektrických rezonátorů.

Popsána je realizace zařízení a odzkoušení jeho funkce. V experimentální části práce jsou zpracovány naměřené hodnoty a stanoveny hodnoty prvků elektrického náhradního obvodu použitého piezoelektrického rezonátoru pro základní a následující dva nejbližší vyšší rezonanční kmitočty. Naměřené výsledky jsou zpracovány formou standardního protokolu o měření. Práce by měla položit základy ke vznikajícímu laboratornímu pracovišti, jemuž by měla být zdrojem nezbytných teoretických i praktických informací.

Abstract

This thesis deals with the general overview of the piezoelectric theory, focused both on the mathematical description and on the attributes of piezoelectric materials. It further focuses on the description of piezoelectric resonators with a more detailed explanation of their equivalent scheme and measurement methods of its single elements. The practical part of the thesis rests on the proposal of a measurement apparatus which will serve to measuring the equivalent circuit piezoelectric resonator elements.

The realization of the apparatus and its functionality testing are described. In the experimental part of the thesis, the measured rates are processed and levels of the electric equivalent circuit elements of the used piezoelectric resonator for the basic and the two higher closest resonance frequency are set. The measured results are compiled into a standard measurement protocol. This thesis should place basics to the growing laboratory. It should also be a source of necessary theoretical and practical information for this lab.

Klíčová slova

Piezoelektřina, piezoelektrický rezonátor, náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru, měření prvků náhradního obvodu piezoelektrického rezonátoru

Keywords

Piezoelectricity, Piezoelectric Resonator, Equivalent Circuit of Piezoelectric Resonator, Measurement of Elements of Equivalent Circuit of Piezoelectric Resonator

Bibliografická citace mé práce

VOMOČIL, V. *Měření náhradního obvodu piezoelektrického rezonátoru*. Brno: Vysoké učení technické v Brně, Fakulta elektrotechniky a komunikačních technologií, 2010. 46 s. Vedoucí diplomové práce prof. Ing. Jiří Kazelle, CSc.

Prohlášení autora o původnosti díla

Prohlašuji, že jsem tuto vysokoškolskou kvalifikační práci vypracoval samostatně pod vedením vedoucího diplomové práce, s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou všechny citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury. Jako autor uvedené diplomové práce dále prohlašuji, že v souvislosti s vytvořením této diplomové práce jsem neporušil autorská práva třetích osob, zejména jsem nezasáhl nedovoleným způsobem do cizích autorských práv osobnostních a jsem si plně vědom následků porušení ustanovení § 11 a následujících autorského zákona č. 121/2000 Sb., včetně možných trestněprávních důsledků vyplývajících z ustanovení § 152 trestního zákona č. 140/1961 Sb.

V Brně dne 19. 5. 2010

.....

Poděkování

Děkuji vedoucímu diplomové práce prof. Ing. Jiřímu Kazellemu, CSc. za metodické a cíleně orientované vedení při plnění úkolů realizovaných v průběhu zpracovávání diplomové práce. Dále děkuji Ing. Petru Kahlemu za poskytnutou metodickou a praktickou pomoc při konstrukci navrhovaného zařízení.

Obsah

Úvod	6
1 Teorie piezoelektřiny.....	7
1.1 Obecné vlastnosti piezoelektrických látek	7
1.2 Dielektrické vlastnosti izotropních a anizotropních látek	9
1.3 Elastické vlastnosti izotropních a anizotropních látek	10
1.3.1 Tenzor elastického napětí	11
1.3.2 Tenzor elastické deformace.....	12
1.3.3 Zobecněný Hookův zákon.....	13
1.4 Lineární piezoelektrické stavové rovnice.....	14
1.5 Koeficient elektromechanické vazby	16
1.6 Transformace souřadnic	17
1.7 Piezoelektrické materiály	19
2 Piezoelektrické rezonátory	20
2.1 Mechanické kmity	20
2.2 Náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru	21
2.3 Měření vlastností rezonátorů.....	23
2.3.2 Měření parametrů náhradního obvodu rezonátoru	24
2.3.3 Měření teplotní závislosti rezonančního kmitočtu rezonátoru	27
3 Návrh měřicího zařízení	29
3.1 Předpokládaná bloková struktura oscilátoru	29
3.2 Principiální schéma oscilátoru	29
3.2.1 Zapojení s diamantovým tranzistorem	30
3.2.2 Zapojení VF krystalového oscilátoru	31
3.2.3 Zapojení s dvoutranzistorovým LC oscilátorem	31
3.3 Detailní obvodové schéma měřicího oscilátoru	33
3.4 Desky plošných spojů a osazovací výkres	34
3.5 Mechanické uspořádání.....	34
3.5.1 Výkres čelního panelu skříně	34
3.5.2 Výkres zadního panelu skříně	34
3.6 Popis čelního panelu.....	34
4 Měření vlastností rezonátoru	35
4.1 Popis měřicí metody	35
4.2 Naměřené hodnoty	36
5 Závěr.....	40
6 Seznam použitých zkratk.....	41
7 Seznam obrázků a tabulek.....	44
8 Literární zdroje	45
9 Seznam příloh.....	46
10 Přílohy	

Úvod

Vědecky byl piezoelektrický jev popsán koncem devatenáctého století, avšak pozorován byl již mnohem dříve. V Indii na Ceyloně byl znám jev, kdy krystaly turmalínu vhozené do horkého popela nejprve částičky horkého popela přitahovaly a poté odpuzovaly. Kolem roku 1703 byly krystaly turmalínu přivezeny do Holandska a byly nazvány Ceylonskými magnety.

Roku 1980 tomu bylo sto let, kdy bratři Pierre a Jacques Curieové zjistili u krystalů turmalínu povrchové náboje při stlačení krystalů v určitých směrech. Tyto směry nazvali polárními osami. Dále zjistili, že tento jev lze pozorovat i u jiných krystalů. O rok později objevili na základě úvah M. G. Lippmanna i druhou stránku piezoelektrického jevu, jak jej nazval Hankel, spočívající ve vyvolání mechanické deformace krystalu elektrickým polem.

Na základě termodynamických principů začal W. Thomson rozvíjet teorii piezoelektriny, jíž dokonale formuloval W. Voigt roku 1894. V praxi se využití piezoelektrického jevu datuje až od roku 1917, kdy A. Lagevin využil vynucených kmitů k ultrazvukovému měření hloubek v moři a stal se tak zakladatelem nového odvětví – ultrazvukové techniky. V následujících několika letech použili W. G. Cady a G. W. Pierce křemenného výbrusu ke stabilizaci kmitočtu vysokofrekvenčních oscilátorů. Brzy na to se staly „piezoelektrické rezonátory“ nejčastěji používaným prvkem využívajícím piezoelektrických vlastností krystalů.

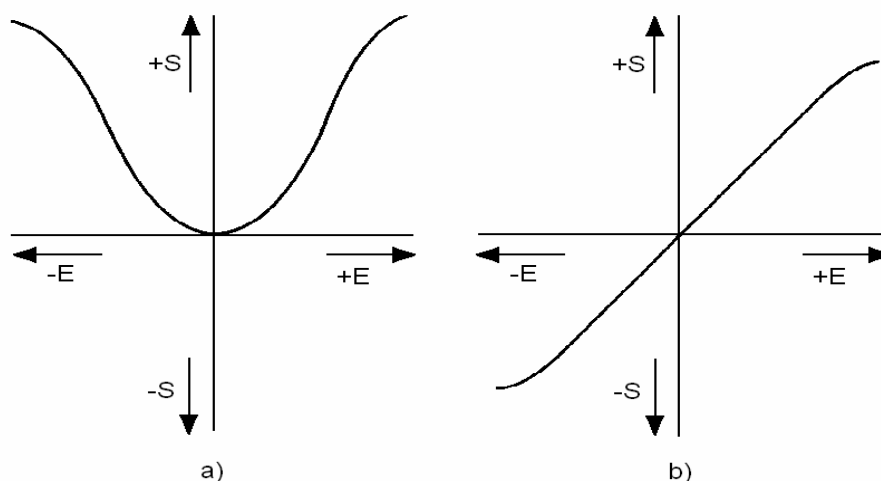
U nás byla piezoelektrina studována po první světové válce ve Fyzikálním ústavu na Karlově univerzitě v Praze pod vedením prof. Petržílky, dále na Českém vysokém učení technickém v Praze a později, koncem šedesátých let 19. století i na Vysokém učení technickém v Brně. Po druhé světové válce se začaly na různých výzkumných pracovištích vyrábět piezoelektrické výbrusy a rezonátory, největším výrobcem býval n. p. Tesla Hradec Králové.

1 Teorie piezoelektriny

Piezoelektrický jev existuje jako určitý druh polarizace v látkách tvořících zvláštní skupinu dielektrik. U těchto látek dochází k polarizaci působením mechanické deformace. Cady definoval piezoelektrinu následovně: „Piezoelektrina je elektrická polarizace vyvolaná mechanickou deformací krystalů, náležejících do určitých tříd, která je úměrná deformaci a mění s ní shodně znaménko.“ [1] Vyvolání elektrické polarizace mechanickou deformací krystalu nazýváme přímým piezoelektrickým jevem, reciproká vlastnost se nazývá převrácený piezoelektrický jev, jenž je charakterizován deformací krystalu působením přiloženého elektrického pole.

1.1 Obecné vlastnosti piezoelektrických látek

Polarizace jakéhokoliv tělesa je spojena s určitou deformací. Tento jev se nazývá elektrostriktce. Elektrostriktce je obecnou vlastností látek a není podmíněna žádnou zvláštní strukturou dielektrika. Převrácený jev k elektrostriktci neexistuje. Deformace při elektrostriktci souvisí s energií elektrického pole a je tedy s určitým přiblížením úměrná čtverci intenzity elektrického pole. Závislost deformace na intenzitě elektrického pole při elektrostriktci a při piezoelektrickém jevu je naznačena na obrázku Obr. 1.

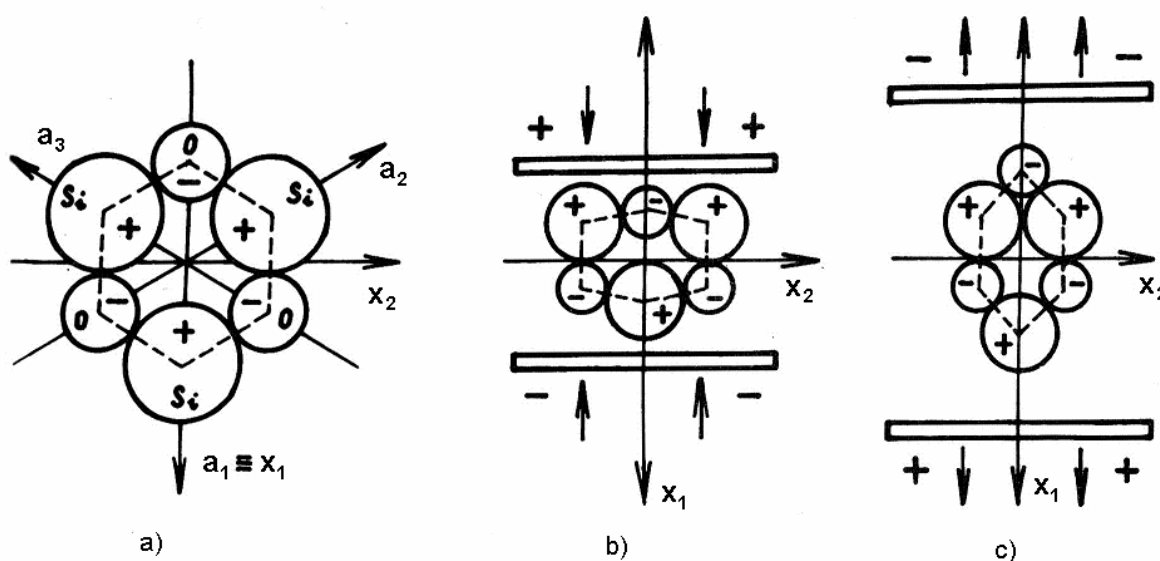

Obr. 1: Závislost deformace látky na intenzitě elektrického pole a) při elektrostriktci, b) u piezoelektrického jevu [3]

Jak je vidět z obrázku, závislost elastické deformace u piezoelektrického jevu je úměrná intenzitě elektrického pole a mění se s ní shodně znaménko. Na rozdíl od elektrostriktce lze

piezoelektrický jev pozorovat jen u některých látek, ale opačně současně s dějem piezoelektrickým se objevuje i jev elektrostriktce. Bylo prokázáno, že piezoelektrickými mohou být výhradně krystaly, které nemají střed symetrie. Z 32 krystalografických tříd, do nichž byly zařazeny krystalické látky dle symetrie, kterou vykazují, 20 tříd splňuje tuto podmínku. U mnohých krystalických látek byl piezoelektrický jev prokázán, ale prakticky je nepoužitelný.

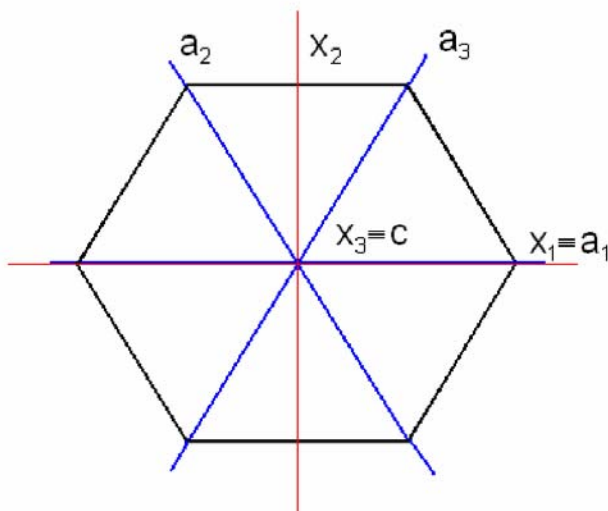
Krystalické látky patří mezi tzv. látky anizotropní – v různých směrech vykazují různé vlastnosti, lze u nich vyvolat piezoelektrickou polarizaci deformací (tlakem, tahem, ohybem, stříhem nebo jejich kombinací) jen ve vhodném směru. Naproti tomu, vystavíme-li krystal působení vnějšího elektrického pole, může dojít ke vzniku podélné nebo střížné elastické deformace, za jiných podmínek i k ohybu nebo kroucení krystalu. Mechanismus vzniku nábojů při deformaci elementární krystalové buňky a rozdíl ve velikosti výsledného vzniklého náboje při deformaci buňky v různých směrech naznačuje obrázek Obr. 2.

Obr. 2: a) Schematizovaná struktura křemene, b) vznik nábojů při stlačení elementární krystalové buňky křemene, c) vznik nábojů při roztažení elementární krystalové buňky křemene [1]

Vzhledem k anizotropním vlastnostem piezoelektrických látek je nutné jednoznačně popsat krystalovou strukturní mřížku a přiřadit k ní soustavu souřadnic. U prvotně zavedené soustavy souřadnic se krystalografické osy volí ve směru hran elementární buňky a značí se shodně s hranami buňky a , b , c a úhly, které osy svírají se značí α , β , γ . Pro usnadnění matematických operací se k soustavě krystalografické přiřadí soustava ortogonální - viz. Obr. 3. Jako elementární buňka je zvolen nejjednodušší rovnoběžnostěn,

kteřý se jako základní stavební prvek periodicky opakuje ve třech vzájemně různých směrech. Uzlové body takto vzniklé mřížky lze seskupit do vzájemně rovnoběžných a ekvidistančních rovin, které nazýváme mřížkové roviny. Popis těchto rovin umožňují tzv. Millerovy indexy značené $(h\ k\ l)$.

Obr. 3: Schematizovaná elementární buňka s přiřazenými krystalografickými osami a ortogonálním systémem os

Různé vlastnosti anizotropních látek v různých směrech způsobí, že tyto látky nejsou charakterizovány jednou hodnotou určité fyzikální veličiny, ale celým souborem dílčích veličin. Proto je třeba použít jako popis vlastností anizotropních látek matematického aparátu využívajícího tenzorového počtu.

1.2 Dielektrické vlastnosti izotropních a anizotropních látek

Nachází-li se izotropní dielektrikum v elektrickém poli, nechť má vektor intenzity elektrického pole velikost E . Pro vektor elektrické indukce v daném místě dielektrika platí vztah:

$$D = \varepsilon_0 \cdot \varepsilon' \cdot E = \varepsilon \cdot E \quad , \quad (1)$$

kde D je indukce elektrického pole, ε_0 je permitivita vakua, ε_r je relativní permitivita, ε je absolutní permitivita látky a E je intenzita elektrického pole.

Jestliže v daném místě dielektrika zvolíme počátek souřadného systému, můžeme pro složky indukce elektrického pole D ve směru os x_1, x_2, x_3 psát:

$$D_1 = \varepsilon \cdot E_1 \quad , \quad D_2 = \varepsilon \cdot E_2 \quad , \quad D_3 = \varepsilon \cdot E_3 \quad (2)$$

U anizotropní látky (krystalické) budou jednotlivé složky indukce elektrického pole D funkcí všech složek intenzity elektrického pole E . Můžeme tedy psát:

$$\begin{aligned} D_1 &= \varepsilon_{11} \cdot E_1 + \varepsilon_{12} \cdot E_2 + \varepsilon_{13} \cdot E_3 \\ D_2 &= \varepsilon_{21} \cdot E_1 + \varepsilon_{22} \cdot E_2 + \varepsilon_{23} \cdot E_3 \\ D_3 &= \varepsilon_{31} \cdot E_1 + \varepsilon_{32} \cdot E_2 + \varepsilon_{33} \cdot E_3 \end{aligned} \quad (3)$$

Vztahy můžeme přepsat obecně:

$$D_i = \sum_{j=1}^3 \varepsilon_{ij} \cdot E_j \quad (4)$$

kde ε_{ij} je tenzor permitivity.

Vztah (4) můžeme přepsat pomocí Einsteinova sumačního pravidla do tvaru:

$$D_i = \varepsilon_{ij} \cdot E_j \quad (i, j = 1, 2, 3) \quad (5)$$

kde sečítáme přes dvakrát se opakující index, tedy přes index j .

Tenzor permitivity ε_{ij} je tenzor 2. řádu a má obecně až 9 složek, které lze zapsat ve formě matice:

$$\begin{bmatrix} \varepsilon_{11} & \varepsilon_{12} & \varepsilon_{13} \\ \varepsilon_{21} & \varepsilon_{22} & \varepsilon_{23} \\ \varepsilon_{31} & \varepsilon_{32} & \varepsilon_{33} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Zápis dle vztahu (6) popisuje nejobecnější případ anizotropní látky. U konkrétních látek se mohou důsledkem symetrie krystalu některé složky sobě rovnat $\varepsilon_{ij} = \varepsilon_{ji}$, popř. mohou vymizet.

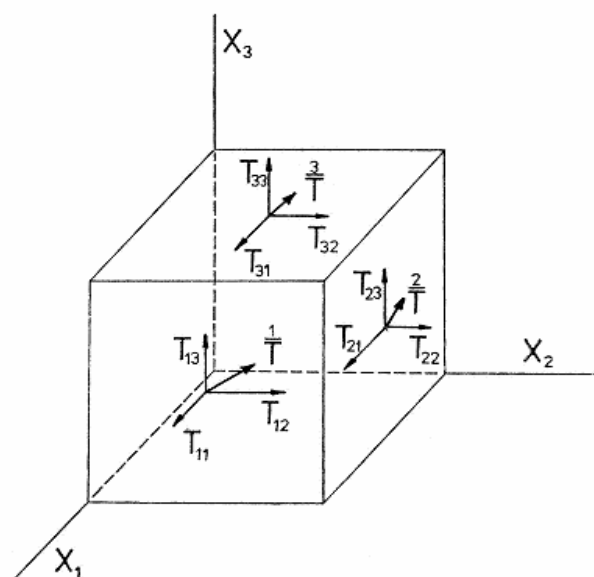
1.3 Elastické vlastnosti izotropních a anizotropních látek

Zanedbáme-li objemové síly a momenty působící společně na objemový element deformovaného tělesa se silami plošnými homogenními, jež jsou úměrné povrchu tělesa,

budeme uvažovat pouze tyto plošné síly jako síly, které působí v každém bodě uvažovaného tělesa, ale nepůsobí v každém směru.

1.3.1 Tenzor elastického napětí

Předpokladem je působení jisté, směrově libovolné síly na uvažované těleso, kdy můžeme tuto sílu přepočítat na jednotku plochy, na kterou působí. Vyjádříme ji pomocí vektoru napětí, resp. pomocí složek tohoto vektoru.

Obr. 4: Složky elastického napětí působící na elementární krychli [2]

Umístíme-li objemový element uvažovaného tělesa tvaru krychle do ortogonálního systému souřadnic, viz Obr. 4, můžeme na stěnách krychle popsat jednotlivé složky elastického napětí pomocí matice:

$$\begin{bmatrix} T_{11} & T_{12} & T_{13} \\ T_{21} & T_{22} & T_{23} \\ T_{31} & T_{32} & T_{33} \end{bmatrix}, \quad (7)$$

kde první index jednotlivých složek znamená směr, ve kterém složka napětí působí, druhý index označuje rovinu, která protíná osu, ve které napětí působí. Existuje celkem 9 složek, obecně můžeme pro jednotlivé složky elastického napětí psát:

$$T_{ij} \quad (i, j = 1, 2, 3) \quad (8)$$

T_{ij} ($i = j$) jsou normálové složky

T_{ij} ($i \neq j$) jsou tečné složky

Pro udržení statické rovnováhy platí rovnost $T_{ij} = T_{ji}$. Jedná se tedy o symetrický tenzor, kde můžeme nahradit zápis jednoindexovým značením dle tabulky Tab.1.

Dvojindexové značení	ij	11	22	33	23	13	12
Jednoindexové značení	λ	1	2	3	4	5	6

Tab 1: Tabulka přepočtu z dvojindexového na jednoindexové značení

Můžeme tedy psát:

$$\begin{bmatrix} T_1 & T_6 & T_5 \\ T_6 & T_2 & T_4 \\ T_5 & T_4 & T_3 \end{bmatrix} \quad (9)$$

1.3.2 Tenzor elastické deformace

Podobně jako u elastického napětí uvažujeme elastickou deformaci jako tenzor se symetrickými složkami. Principiálně uvažujeme prodloužení o hodnotu Δu způsobené působením síly ve směru jednotlivých os. Prodloužení v jednom směru by potom bylo dáno vztahem:

$$e = \frac{du}{dx} \quad (10)$$

kde dx je elementární úsek úsečky osy x a du je prodloužení o hodnotu posunutí. Podobně je tomu u dvourozměrné deformace:

$$e_{ij} = \frac{\partial u_i}{\partial x_j} \quad (i, j = 1, 2) \quad (11)$$

Tenzor elastické deformace lze zapsat jako součet symetrického a antisymetrického tenzoru:

$$e_{ij} = S_{ij} + A_{ij} \quad , \quad (12)$$

kde symetrická část S_{ij} popisuje deformaci uvažovaného elementu a antisymetrická část A_{ij} popisuje pootočení, jež vzniká při deformaci;

$$S_{ij} = \frac{1}{2} \cdot (e_{ij} + e_{ji}) = \frac{1}{2} \cdot (e_{ji} + e_{ij}) = S_{ji} \quad (13)$$

$$A_{ij} = \frac{1}{2} \cdot (e_{ij} - e_{ji}) = -\frac{1}{2} \cdot (e_{ji} - e_{ij}) = -A_{ji} \quad (14)$$

V dalších výpočtech budeme uvažovat jen symetrickou část S_{ij} . S pomocí vztahu (13) definujeme trojrozměrný tenzor elastické deformace:

$$S_{ij} = \frac{1}{2} \cdot \left(\frac{\partial u_i}{\partial x_j} + \frac{\partial u_j}{\partial x_i} \right), \quad i, j = 1, 2, 3 \quad (15)$$

Složky tenzoru elastické deformace lze zapsat rovněž v maticovém tvaru a lze jej převést na jednoindexový tvar. Ze vztahu (15) je vidět, že nutností bude uvažovat složky mimo hlavní diagonálu s poloviční hodnotou příslušné zkrácené složky:

$$\begin{bmatrix} S_{11} & S_{12} & S_{13} \\ S_{21} & S_{22} & S_{23} \\ S_{31} & S_{32} & S_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} S_1 & \frac{1}{2}S_6 & \frac{1}{2}S_5 \\ \frac{1}{2}S_6 & S_2 & \frac{1}{2}S_4 \\ \frac{1}{2}S_5 & \frac{1}{2}S_4 & S_3 \end{bmatrix} \quad (16)$$

1.3.3 Zobecněný Hookův zákon

Deformace tělesa u izotropních látek je přímo úměrná působícímu elastickému napětí. Toto definuje Hookův zákon pro izotropní látku:

$$S = s \cdot T \quad \text{resp.} \quad T = c \cdot S \quad , \quad (17)$$

$$\text{kde} \quad s = \frac{1}{c} \quad , \quad (18)$$

kde s je elastický koeficient a c je elastický modul.

U anizotropních (krystalických) látek je chování popsáno zobecněným Hookeovým zákonem, každá složka elastické deformace je přímo úměrná každé složce působícího elastického napětí:

$$S_{ij} = \sum_{k,l=1}^3 s_{ijkl} \cdot T_{kl} \quad (19)$$

resp.

$$T_{ij} = \sum_{k,l=1}^3 c_{ijkl} \cdot S_{kl} \quad , \quad (20)$$

kde S_{ij} je tenzor elastické deformace (tenzor 2. řádu), s_{ijkl} je složky tenzoru elastického koeficientu (tenzor 4. řádu), T_{kl} je tenzor elastického napětí (tenzor 2. řádu), c_{ijkl} jsou složky tenzoru elastického modulu (tenzor 4. řádu).

Elastický koeficient s_{ijkl} resp. elastický modul c_{ijkl} může mít obecně až 81 složek, jak plyne z vlastností tenzoru 4. řádu. Vzhledem k symetrii tenzorů $T_{ij} = T_{ji}$ a $S_{ij} = S_{ji}$ se snižuje počet složek na 36. Dále platí, že $c_{ijkl} = c_{klij}$ a $s_{ijkl} = s_{klij}$ a počet koeficientů, resp. modulů se snižuje na 21. Výše uvedené vlastnosti umožňují použití zkráceného zápisu:

$$S_{\lambda} = \sum_{\mu=1}^6 s_{\lambda\mu} \cdot T_{\mu} \quad (21)$$

resp.

$$T_{\lambda} = \sum_{\mu=1}^6 c_{\lambda\mu} \cdot S_{\mu} \quad (22)$$

kde proměnné λ resp. μ nabývají hodnot od 0 do 6. Takový přístup výrazně zjednoduší zápis příslušných vztahů popisujících elastické vlastnosti anizotropních látek.

1.4 Lineární piezoelektrické stavové rovnice

Piezoelektrické stavové rovnice popisují dielektrické, elastické a piezoelektrické vlastnosti anizotropních látek. Při odvozování příslušných rovnic se za nezávisle proměnné volí obvykle jedna z dvojic sestavených z T_{λ} , S_{λ} , E_i , D_i .

Stavové rovnice, které popisují převrácený piezoelektrický jev, píšeme ve tvaru:

$$dS_\lambda = \sum_{\mu=1}^6 s_{\lambda\mu}^E \cdot dT_\mu + \sum_{j=1}^3 d_{j\lambda}^T \cdot dE_j \quad (23)$$

$$dS_\lambda = \sum_{\mu=1}^6 s_{\lambda\mu}^D \cdot dT_\mu + \sum_{j=1}^3 g_{j\lambda}^T \cdot dD_j \quad (24)$$

$$dT_\lambda = \sum_{\mu=1}^6 c_{\lambda\mu}^E \cdot dS_\mu + \sum_{j=1}^3 e_{j\lambda}^S \cdot dE_j \quad (25)$$

$$dT_\lambda = \sum_{\mu=1}^6 c_{\lambda\mu}^D \cdot dS_\mu + \sum_{j=1}^3 h_{j\lambda}^S \cdot dD_j \quad (26)$$

kde $s_{\lambda\mu}$ je elastický koeficient, $c_{\lambda\mu}$ je elastický modul, $d_{j\lambda}$, $g_{j\lambda}$ jsou piezoelektrické koeficienty a $e_{j\lambda}$, $h_{j\lambda}$ jsou piezoelektrické moduly.

Obdobně lze psát i stavové rovnice, které popisují přímý piezoelektrický jev:

$$dD_j = \sum_{\lambda=1}^6 d_{j\lambda}^E \cdot dT_\lambda + \sum_{i=1}^3 \varepsilon_{ji}^T \cdot dE_i \quad (27)$$

$$dE_j = -\sum_{\lambda=1}^6 g_{j\lambda}^D \cdot dT_\lambda + \sum_{i=1}^3 \beta_{ji}^T \cdot dD_i \quad (28)$$

$$dD_j = \sum_{\lambda=1}^6 e_{j\lambda}^E \cdot dS_\lambda + \sum_{i=1}^3 \varepsilon_{ji}^S \cdot dE_i \quad (29)$$

$$dE_j = -\sum_{\lambda=1}^6 h_{j\lambda}^D \cdot dS_\lambda + \sum_{i=1}^3 \beta_{ji}^S \cdot dD_i \quad (30)$$

kde ε_{ji} je permitivita a β_{ji} je impermeabilita; $\beta_{ji} = (-1)^{j+i} \cdot \frac{\Delta_{ji}^\varepsilon}{\Delta^\varepsilon}$.

Indexy T , S , E , D označují veličinu, která byla při měření konstantní. Při označování indexů piezoelektrického modulu nebo koeficientu určuje první index směr elektrického pole a druhý index směr nebo rovinu deformace (nepřímý piezoelektrický jev), případně směr elastického napětí nebo rovinu, v níž působí (přímý piezoelektrický jev).

Vztahy mezi jednotlivými piezoelektrickými koeficienty nebo moduly zapisujeme takto:

$$d_{i\mu} = \sum_{j=1}^3 \varepsilon_{ji} \cdot g_{j\mu} = \sum_{\lambda=1}^6 e_{i\lambda} \cdot s_{\lambda\mu} \quad (31)$$

$$g_{i\mu} = \sum_{j=1}^3 \beta_{ji} \cdot d_{j\mu} = \sum_{\lambda=1}^6 h_{i\lambda} \cdot s_{\lambda\mu} \quad (32)$$

$$e_{i\mu} = \sum_{j=1}^3 \varepsilon_{ji} \cdot h_{j\mu} = \sum_{\lambda=1}^6 d_{i\lambda} \cdot c_{\lambda\mu} \quad (33)$$

$$h_{i\mu} = \sum_{j=1}^3 \beta_{ji} \cdot e_{j\mu} = \sum_{\lambda=1}^6 g_{i\lambda} \cdot c_{\lambda\mu} \quad (34)$$

Piezelektrické stavové rovnice popisují část týkající se elastického tělesa, část popisující piezelektrický jev a část popisující dielektrické vlastnosti látky. Všechny konstanty, jež se v daných rovnicích vyskytují, se zapisují do tvaru udaného v tabulce Tab 2. U různých materiálů se počet konstant může redukovat v důsledku symetrie krystalové mřížky, některé konstanty se sobě rovnají nebo mohou být rovny nule.

c_{11}	c_{12}	c_{13}	c_{14}	c_{15}	c_{16}	e_{11}	e_{21}	e_{31}
c_{21}	c_{22}	c_{23}	c_{24}	c_{25}	c_{26}	e_{12}	e_{22}	e_{32}
c_{31}	c_{32}	c_{33}	c_{34}	c_{35}	c_{36}	e_{13}	e_{23}	e_{33}
c_{41}	c_{42}	c_{43}	c_{44}	c_{45}	c_{46}	e_{14}	e_{24}	e_{34}
c_{51}	c_{52}	c_{53}	c_{54}	c_{55}	c_{56}	e_{15}	e_{25}	e_{35}
c_{61}	c_{62}	c_{63}	c_{64}	c_{65}	c_{66}	e_{16}	e_{26}	e_{36}
ε_{11}	ε_{12}	ε_{13}	ε_{14}	ε_{15}	ε_{16}	ε_{11}	ε_{12}	ε_{13}
ε_{21}	ε_{22}	ε_{23}	ε_{24}	ε_{25}	ε_{26}	ε_{21}	ε_{22}	ε_{23}
ε_{31}	ε_{32}	ε_{33}	ε_{34}	ε_{35}	ε_{36}	ε_{31}	ε_{32}	ε_{33}

Tab 2: Obecný zápis materiálových konstant anizotropní látky [1]

1.5 Koeficient elektromechanické vazby

Koeficient elektromechanické vazby je velmi důležitou veličinou, která kvantitativně charakterizuje piezelektrický jev. Při kmitočtech nižších, než je mechanický rezonanční kmitočet elementu, je čtverec koeficientu elektromechanické vazby k^2 definován jako poměr části energie W_1 , jež se mění z mechanické na elektrickou a naopak, k celkové přijaté energii W_2 :

$$k^2 = \frac{W_1}{W_2} \quad (35)$$

Někdy se jeho definice uvádí jako:

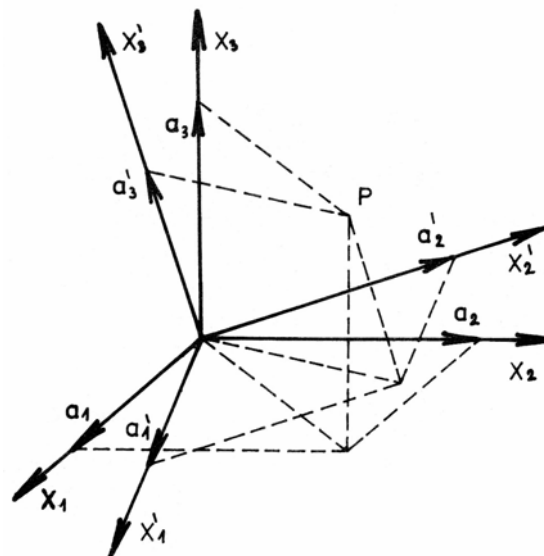
$$k^2 = \frac{W_p^2}{W_e \cdot W_m}, \quad (36)$$

kde W_p je energie piezoelektrická, W_e je energie elektrická a W_m je energie mechanická.

1.6 Transformace souřadnic

Číselné hodnoty dielektrických, piezoelektrických a elastických vlastností jakékoliv anizotropní látky závisí na tom, k jaké souřadné soustavě je vztahujeme. Budeme-li uvažovat vlastnosti dané látky v jiné souřadné soustavě, musíme veličiny přepočítat – transformovat. Je tedy nutné sestavit transformační rovnice pro transformaci vektoru a tenzoru prvního až čtvrtého řádu.

Uvažované veličiny se z původní ortogonální soustavy X_1, X_2, X_3 transformují do obecně pootočené ortogonální soustavy os X'_1, X'_2, X'_3 , kde dojde ke změně jejich hodnot. Na obrázku Obr. 5 je naznačeno pootočení souřadnic.

Obr. 5: Pootočení ortogonální soustavy os [1]

Předpokládejme, že bod P měl v původní nečárkované soustavě souřadnice (a_1, a_2, a_3) a v nové čárkované soustavě má souřadnice (a'_1, a'_2, a'_3) . Zavedme dále označení

$$\cos \angle |X'_1 X_1| = \alpha_{11} \quad , \quad \cos \angle |X'_1 X_2| = \alpha_{12} \quad , \quad \dots \quad (37)$$

Souřadnice bodu P v nové soustavě tedy jsou:

$$\begin{aligned} a'_1 &= \alpha_{11}a_1 + \alpha_{12}a_2 + \alpha_{13}a_3 \\ a'_2 &= \alpha_{21}a_1 + \alpha_{22}a_2 + \alpha_{23}a_3 \\ a'_3 &= \alpha_{31}a_1 + \alpha_{32}a_2 + \alpha_{33}a_3 \end{aligned} \quad (38)$$

Tyto rovnice přepíšeme do tvaru:

$$a'_i = \sum_{j=1}^3 \alpha_{ij} \cdot a_j \quad (39)$$

kde α_{ij} je příslušný směrový kosinus.

Vztah (39) je transformační rovnice pro přepočet souřadnic vektoru do jiné souřadné soustavy. Obdobně můžeme stanovit transformační rovnice pro tenzory. Transformační rovnice pro tenzor druhého řádu má tvar:

$$\varepsilon'_{ij} = \sum_{k,l=1}^3 \alpha_{ik} \cdot \alpha_{jl} \cdot \varepsilon_{kl} \quad (40)$$

Transformační rovnice pro tenzor třetího řádu:

$$d'_{ijk} = \sum_{l,m,n=1}^3 \alpha_{il} \cdot \alpha_{jm} \cdot \alpha_{kn} \cdot d_{lmn} \quad (41)$$

Transformační rovnice pro tenzor čtvrtého řádu:

$$c'_{ijkl} = \sum_{m,n,p,q=1}^3 \alpha_{im} \cdot \alpha_{jn} \cdot \alpha_{kp} \cdot \alpha_{lq} \cdot c_{mnpq} \quad (42)$$

Výsledné transformační rovnice se značně zjednoduší, když budeme otáčet systém jen podle jedné osy, což je v praxi nejčastější případ, a kdy některé konstanty u konkrétních látek jsou rovny nule.

1.7 Piezoelektrické materiály

Mezi přírodní piezoelektrické materiály patří např. turmalín, vínany, síran lithný, fosforečnany, lithium niobát, lithium tantalát, germanium bismut a další. Nejpoužívanějším přírodním materiálem však je křemen, chemicky označován jako oxid křemičitý SiO_2 . V praxi se používá nízkoteplotní křemen α , který krystaluje v trigonální soustavě, oddělení trigonálně trapezodrickém, využívá se pouze jedné jeho varianty – křišťálu. Při teplotě $573\text{ }^\circ\text{C}$ přechází modifikace křemene α do modifikace β , která krystaluje v soustavě šesterečné, oddělení hexagonálně trapezodrickém. Tato modifikace již nevykazuje piezoelektrické vlastnosti. Dnes jsou křemenné krystaly vyráběny synteticky, hydrotermální metodou. Stejně tak se uměle připravují i lithium niobát, lithium tantalát a germanium bismut, které se pěstují Czochralskiho metodou tažením z taveniny.

Piezoelektrické keramické materiály na základě BaTiO_3 byly pro své negativní vlastnosti vřazeny z výrobního sortimentu, nicméně druhá skupina piezoelektrických keramických materiálů, tzv. niobičnanová keramika se stala předmětem dalšího vývoje syntetických materiálů. Základními elementy jsou niobičnan sodný NaNbO_3 a niobičnan olovnatý PbNb_2O_6 . Byly prováděny rozsáhlé výzkumy se snahou zlepšit výsledné vlastnosti keramiky, v pevných roztocích obou složek se zkoumaly možnosti substituce NaNbO_3 sloučeninami obecného typu ABO_3 , AB_2O_6 a $\text{A}_2\text{B}_2\text{O}_7$. Lepších vlastností však bylo dosaženo u materiálů odvozených od PbNb_2O_6 . Nejvýznamnějším pokrokem byl však objev roztoků typu $\text{PbZrO}_3 - \text{PbTiO}_3$ (zirkoničitanu titaničitanu olovnatého) označovaných zkratkou PZT.

Piezokeramika má velmi výhodné vlastnosti zpracovatelské, kde se běžnými technologiemi dá vyrobit měnič libovolného tvaru a rozměru, ale i vlastnosti elektrické, kdy díky vysoké hodnotě relativní permitivity se dosahuje podstatně menší impedance a potřebné budicí napětí tak bylo sníženo až o dva řády (na hodnotu desítek až stovek voltů) oproti měničům křemenným. Nevýhodou keramických měničů oproti měničům křemenným jsou vyšší dielektrické i mechanické ztráty, což spolu s nižšími hodnotami Curieovy teploty (při této teplotě zanikají piezoelektrické vlastnosti) omezuje pracovní teplotu a vyzářený výkon měniče. Měniče, které pracují s trvalým výkonem nad 3 W cm^{-2} , musí být intenzívně chlazeny. Maximální výkon vyzářený měničem je omezen hodnotou 10 W cm^{-2} .

2 Piezoelektrické rezonátory

Pro praktické využití se zhotovují z piezoelektrických látek výbrusy určitých geometrických tvarů. Nejčastěji to bývají tyčinky nebo destičky kruhového nebo pravouhého tvaru. Na takové výbrusy se vhodným způsobem nanasou elektrody, na které se přivádí elektrické napětí.

2.1 Mechanické kmity

Následkem převráceného piezoelektrického jevu se bude daný výbrus deformovat. Příslušnou složku elastického napětí, která vyvolá deformaci krystalu, stanovíme z vhodné piezoelektrické rovnice:

$$T_{\lambda} = -\sum_{i=1}^3 e_{i\lambda} \cdot E_i \quad (43)$$

Bude-li se přiložené elektrické napětí periodicky měnit, bude se tedy měnit i intenzita elektrického pole E_i , dojde k periodické změně deformace výbrusu a ten se rozkmitá vynucenými kmity. Amplituda těchto kmitů bude největší, bude-li se kmitočet budícího elektrického pole rovnat vlastnímu mechanickému rezonančnímu kmitočtu výbrusu. Takový rezonátor se potom uplatňuje jako oscilační systém s význačnými elastickými a elektrickými vlastnostmi.

Vlny, které mohou ve výbrusech vznikat, jsou podélné - longitudinální a příčné - transversální. V elastických tělesech konečných rozměrů jsou však poměry složitější. V reálných piezoelektrických krystalech existují tyto typické druhy kmitů:

- Kmity tyčinek

1. Podélné kmity (nejjednodušší způsob kmitů tyčinky, jež se deformuje ve směru délky)
2. Ohybové kmity
3. Torzní kmity (natáčení příčných průřezů tyčinek)

- Kmity destiček

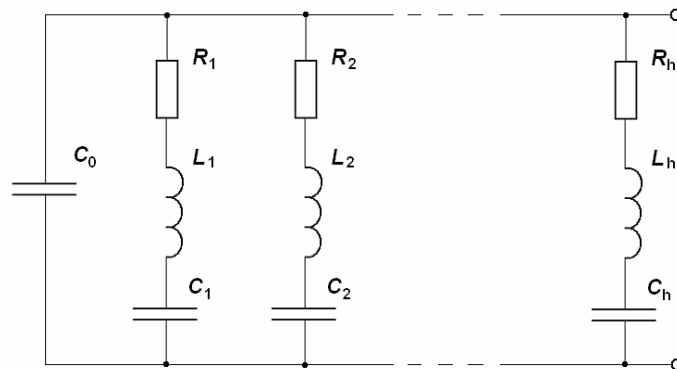
1. Plošně – podélné kmity (kmity ve směru převládajícího geometrického rozměru)
2. Tloušťkově – podélné kmity (kmity ve směru tloušťky)
3. Plošně – střižné kmity (dochází ke střižné deformaci v ploše destičky)

4. Tloušťkově – střižné kmity (dochází k vzájemnému posuvu ploch destičky)
5. Ohybové kmity

Výbrusy konečných rozměrů mohou kmitat současně několika typy kmitů a může též docházet k vzájemné vazbě těchto kmitů. Matematicky se takový systém popisuje velmi obtížně.

2.2 Náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru

Rezonátor buzený na kmitočtu odpovídajícím vlastnímu mechanickému rezonančnímu kmitočtu je uplatňován jako oscilační systém s význačnými elektrickými vlastnostmi. Tyto vlastnosti a konkrétní obvod, jež rezonátor představuje, je třeba znát pro vlastní aplikace. Náhradní schéma obvodu představující rezonátor je sestaveno z kapacitátorů, indukčností a odporů, v blízkém okolí rezonančního kmitočtu má stejné vlastnosti jako reálný piezoelektrický rezonátor. Řešením obvodu piezoelektrického rezonátoru zapojeného ke zdroji harmonického signálu obdržíme výraz pro velikost proudu tekoucího obvodem rezonátoru. Porovnáním s proudem tekoucím elektrickým obvodem složeným z dekretních součástí obdržíme zapojení náhradního obvodu rezonátoru. Celkový elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru v širokém kmitočtovém rozsahu je naznačen na obrázku Obr 6.

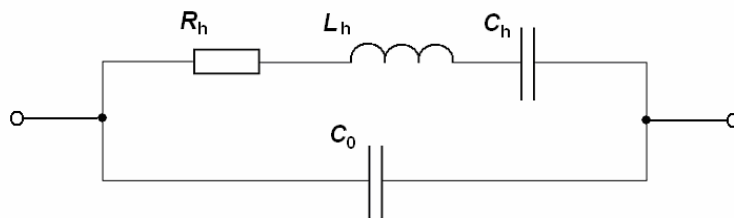
Obr. 6: Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru [4]

Jednotlivé elementy náhradního obvodu představují:

C_0 - tzv. statickou kapacitu rezonátoru	(F)
R_h - dynamický odpor pro h -tý harmonický kmitočet	(Ω)
L_h - dynamickou indukčnost pro h -tý harmonický kmitočet	(H)
C_h - dynamickou kapacitu pro h -tý harmonický kmitočet	(F)
$(h$ je přirozené číslo; $h = 1, 2, 3, \dots)$	

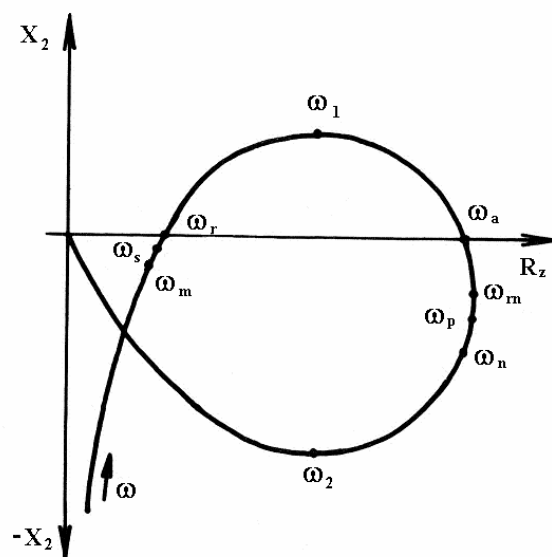
Statická kapacita C_0 je určena jednoznačně geometrickými rozměry výbrusu a dielektrickými vlastnostmi použitého piezoelektrického materiálu. Vybuzený kmitočet závisí na konstrukci rezonátoru, upevnění přívodů a na typu vybuzených kmitů. U některých rezonátorů můžeme vybudit jen liché harmonické kmitočty, u některých jen sudé. Je možno vybudit i kmity, které nejsou celistvým násobkem základního rezonančního kmitočtu, ale násobek je kořenem tzv. kmitočtové rovnice. Při vyšších harmonických kmitočtech klesá u reálných rezonátorů amplituda kmitů a z toho důvodu se v praxi nevyužívá vyšší než asi sedmé harmonické.

Z náhradního obvodu pro jeden určitý harmonický kmitočet f_h zakresleného na Obr. 7 je vidět, že se jedná o dvojbran, který má určité charakteristické vlastnosti.

Obr. 7: Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru pro h -tou harmonickou [1]

Impedance tohoto obvodu se znázorní v komplexní rovině, viz Obr. 8, kde můžeme určit některé typické kmitočty charakterizující daný rezonátor. Kmitočet, pro který je absolutní hodnota impedance minimální, je ω_m , ω_r je rezonanční kmitočet, pro který je reaktance rovna nule. Kmitočet ω_l je takový, kdy reaktance nabývá maximální hodnoty induktivního charakteru, ω_a je tzv. antirezonanční kmitočet, pro který je reaktance podruhé rovna nule. Maximální rezistence odpovídá kmitočtu ω_m . Absolutní hodnota impedance je minimální pro kmitočet ω_n a ω_2 je kmitočet, pro který nabývá reaktance maximální hodnoty kapacitního charakteru.

Obr. 8: Impedanční charakteristika náhradního obvodu piezoelektrického rezonátoru [1]

Při zanedbání tlumení – vzhledem k vysokému Q je možné si to dovolit – zavedeme tzv. sériový rezonanční kmitočet ω_s a paralelní rezonanční kmitočet ω_p , pro které platí vztahy:

$$\omega_s = \frac{1}{\sqrt{L_h \cdot C_h}} \quad (44)$$

$$\omega_p = \sqrt{\frac{C_h + C_0}{L_h \cdot C_h \cdot C_0}} \quad (45)$$

2.3 Měření vlastností rezonátorů

Pro určení jednotlivých prvků náhradního obvodu piezoelektrického rezonátoru musíme nejdříve znát jeho sériový a paralelní rezonanční kmitočet. Měření užívané k určení těchto kmitočtů jsou buď aktivní, nebo pasivní.

U aktivních měření se rezonátor zpravidla zapojuje přímo do obvodu vhodného oscilátoru, jehož kmitočet rezonátor určuje. Kmitočet se pak vyhodnocuje pomocí čítače. Sériový rezonanční kmitočet se určuje pomocí Heegnerova oscilátoru, kde je rezonátor zapojen v kladné zpětné vazbě mezi dvěma zesilovacími stupni. Heegnerův oscilátor se tak rozkmitá na kmitočtu, který odpovídá sériovému rezonančnímu kmitočtu rezonátoru, kdy je impedance rezonátoru minimální.

Pasivní měření využívají vlastností náhradního obvodu rezonátoru, kdy rezonátor budíme generátorem, kde postupně nastavujeme takový kmitočet, při kterém je maximální výchylka selektivního voltmetru zapojeného na výstupních svorkách rezonátoru.

2.3.2 Měření parametrů náhradního obvodu rezonátoru

Jednotlivé prvky náhradního obvodu rezonátoru lze určit různými metodami. Uvedeme si nejběžnější z nich.

Statickou kapacitu C_0 je možné měřit na běžném kapacitním můstku při libovolném měřicím kmitočtu, avšak vzdáleném od rezonančního kmitočtu. Jednodušší je ale změřit C_0 přístrojem pro měření kapacit řádu pikofaradů až desítek pikofaradů.

K určení dynamického odporu R_h lze využít některého ze způsobů:

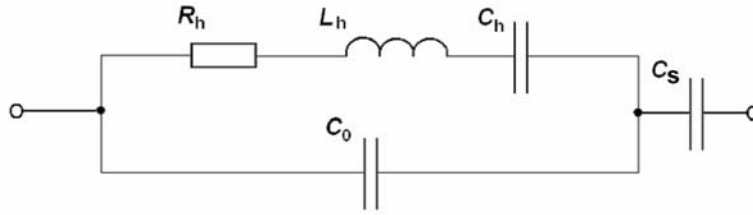
- měření za použití můstkové metody
- stanovení R_h z rezonanční křivky
- výpočtem naměřeného činitele jakosti Q_h
- měřením za použití substituční metody

Nejčastěji se používá poslední způsob. Lze při tom použít jak aktivní, tak pasivní metodu určení sériového rezonančního kmitočtu. V obou případech se rezonátor nahradí proměnným reálným odporem, jenž se nastaví na hodnotu, kdy jsou zachovány tytéž podmínky, jako při zapojeném rezonátoru. Potom hodnota proměnného odporu odpovídá dynamickému odporu R_h rezonátoru.

Dynamická indukčnost L_h a dynamická kapacita C_h se u elektrického náhradního obvodu měří nejobtížněji. Obvykle se stanovuje jedním ze čtyř způsobů:

- ze závislosti impedance na kmitočtu v oblasti mezi rezonančním a antirezonančním kmitočtem
- z měření útlumu piezoelektrického rezonátoru
- výpočtem z naměřeného činitele jakosti Q a dynamického odporu R_h
- ze změny rezonančního kmitočtu, způsobené připojením známé reaktance

V dalším je rozveden poslední způsob. Princip měření a výpočtu vyplývá z Obr 9.

Obr. 9: Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru se sériovou kapacitou [4]

Zvolíme-li kapacitu C_s větší než C_0 a předpokládáme-li malé tlumení výbrusu, obdržíme řešením daného obvodu vztah pro rozladění vůči sériovému rezonančnímu kmitočtu vlastního rezonátoru ve tvaru:

$$\Delta\omega = \frac{1}{2 \cdot \pi \cdot L_h \cdot (C_0 + C_s)} \quad (46)$$

z něhož pro L_h vyplývá:

$$L_h = \frac{1}{2 \cdot \omega_s \cdot \Delta\omega \cdot (C_0 + C_s)} \quad (47)$$

Pro dynamickou kapacitu C_h lze z Thomsonova vztahu odvodit výraz:

$$C_h = \frac{2 \cdot \Delta\omega \cdot (C_0 + C_s)}{\omega_s} \quad (48)$$

K vyloučení statické kapacity C_0 , zahrnující parazitní kapacity přívodů a celého zařízení, provedeme měření se dvěma postupně připojenými kondenzátory o kapacitách C_{s1} a C_{s2} . Matematickou úpravou přechází v tomto případě (48) ve vztah:

$$C_h = \frac{2 \cdot \Delta f_1}{f_{sh}} \cdot \frac{C_{s1} - C_{s2}}{1 - \frac{\Delta f_1}{\Delta f_2}} \quad (49)$$

kde

$$\begin{aligned} \Delta f_1 &= f_{sC_1} - f_{sh} \\ \Delta f_2 &= f_{sC_2} - f_{sh} \end{aligned} ,$$

f_{sh} - sériový rezonanční kmitočet vlastního rezonátoru pro daný harmonický rezonanční kmitočet

f_{sC1}, f_{sC2} - sériové rezonanční kmitočty rezonátoru s postupně připojenými kondenzátory C_{s1} a C_{s2}

Z Thomsonova vztahu vyplývá pro dynamickou indukčnost L_h :

$$L_h = \frac{1}{4 \cdot \pi^2 \cdot f_{sh}^2 \cdot C_h} \quad (50)$$

Paralelní rezonanční kmitočet je dán výrazem:

$$f_{ph} = \frac{1}{2 \cdot \pi} \cdot \sqrt{\frac{C_h + C_0}{L_h \cdot C_h \cdot C_0}} = f_{sh} \cdot \sqrt{1 + \frac{C_h}{C_0}} \quad (51)$$

Činitel jakosti vypočítáme buď z rovnice:

$$Q_h = \frac{2 \cdot \pi \cdot f_{sh} \cdot L_h}{R_h} \quad , \quad (52)$$

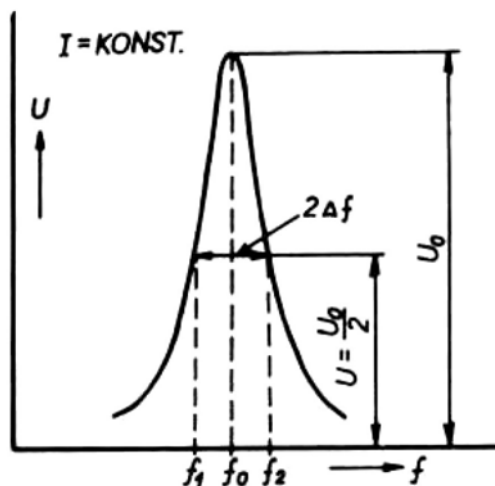
nebo jej určíme z rezonanční křivky. Pro toto určení využijeme pasivní metodu měření, kdy rezonátor budíme generátorem a naladíme jeho paralelní rezonanční kmitočet, jenž je dán vztahem (51), resp. (53):

$$\omega_{ph} = \sqrt{\frac{C_h + C_0}{L_h \cdot C_h \cdot C_0}} \quad (53)$$

Činitel jakosti je pak dán vztahem:

$$Q_h = \frac{f_{ph} \cdot \sqrt{3}}{2 \cdot \Delta f} \quad (54)$$

kde Δf je rozdíl frekvence při napětí na rezonátoru v maximální hodnotě výchylky napětí $U = U_0$, tzn. v rezonanci a frekvence při napětí na rezonátoru v poloviční hodnotě výchylky napětí $U = U_0 / 2$, viz. Obr. 10.

Obr. 10: Určení Q z rezonanční křivky [6]

Pro závislost U na činiteli jakosti Q platí vztah:

$$U = \frac{U_0}{\sqrt{1 + 4 \cdot Q^2 \cdot d^2}} \quad (55)$$

kde U_0 je napětí na rezonátoru v rezonanci a $d = \Delta f / f_{ph}$ je poměrné rozladění.

2.3.3 Měření teplotní závislosti rezonančního kmitočtu rezonátoru

Rezonanční kmitočet rezonátoru je obecně závislý na hustotě piezoelektrické látky, jejich elastických vlastnostech a na rozměrech výbrusu. Vzhledem k závislosti těchto veličin na teplotě se bude s teplotou měnit i rezonanční kmitočet. Z naměřeného průběhu závislosti rezonančního kmitočtu na teplotě lze stanovit lokální extrémy této křivky, kde je poměrná změna rezonančního kmitočtu minimálně závislá na teplotě. Tato teplota se volí jako pracovní teplota rezonátoru, kdy se dosahuje největší stability kmitočtu rezonátoru.

Měření se provádí buď kontinuálně nebo přetržitě. U kontinuální metody se volí rychlost ohřevu cca 5 °C za minutu, kdy se zároveň vyhodnocuje i rezonanční kmitočet. Naměřené výsledky se zpracovávají graficky jako teplotní závislost rezonančního kmitočtu, kdy se matematicky vyjadřuje zpravidla prvními třemi členy mocninné řady:

$$\frac{\Delta f_r}{f_{r0}} = \frac{f_r - f_{r0}}{f_{r0}} = \alpha_{f_r}^{(1)} \cdot (\vartheta - \vartheta_0) + \alpha_{f_r}^{(2)} \cdot (\vartheta - \vartheta_0)^2 + \alpha_{f_r}^{(3)} \cdot (\vartheta - \vartheta_0)^3 + \dots \quad (53)$$

v níž $\alpha_{f_r}^{(n)}$ je teplotní součinitel kmitočtu n -tého řádu, definovaný vztahem:

$$\alpha_{f_r}^{(n)} = \frac{1}{n! \cdot f_{r0}} \cdot \left(\frac{\partial^n f_r}{\partial \mathcal{G}^n} \right)_{\mathcal{G}=\mathcal{G}_0} \quad (54)$$

kde f_r je rezonanční kmitočet při teplotě $\mathcal{G}$ a f_{r0} je rezonanční kmitočet při vztažné teplotě $\mathcal{G}_0$.

Vztažná teplota $\mathcal{G}_0$ se většinou volí 25 °C. Kontinuální metoda je relativně rychlá, ale její přesnost je malá. Zkreslení výsledků bývá ovlivněno nevhodnou rychlostí ohřevu, kdy se rezonátor dostatečně neprohřeje, nebo vlivem tzv. teplotního šoku.

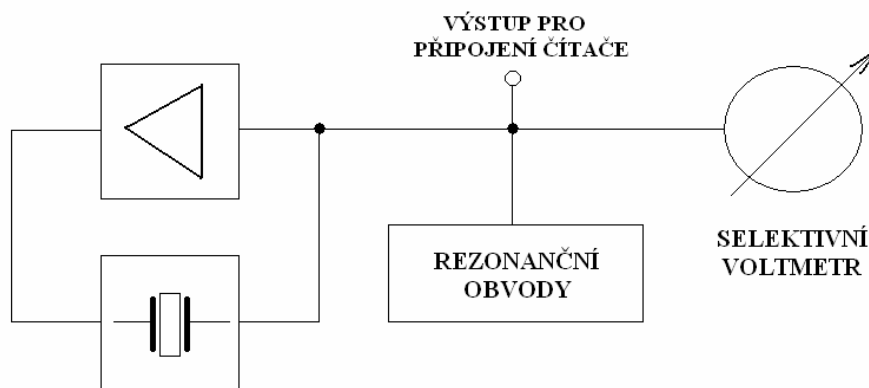
Druhá metoda, přetržitá, uvedené nevýhody nemá, ale je časově náročnější. Používá se pro přesná měření. Při této metodě je rezonátor umístěn v termostatu, který umožňuje nastavit libovolnou teplotu a tuto přesně udržuje. Rezonátor je dokonale vyhřátý na nastavenou teplotu a po určité době výdrže vymizí i pnutí mezi elektrodami a výbrusem. Po odečtení rezonančního kmitočtu je nastavena další hodnota teploty a postup měření se opakuje. Takto lze stanovit celou teplotní závislost rezonančního kmitočtu.

3 Návrh měřícího zařízení

Pomocí navrhovaného měřícího zařízení by se měly dát určit hodnoty náhradního obvodu konkrétního piezoelektrického rezonátoru pro základní a následující vyšší rezonanční kmitočty aktivní metodou měření. Funkce zařízení je odvozena od Heegnerova oscilátoru.

3.1 Předpokládaná bloková struktura oscilátoru

Uvažujme zapojení oscilátoru, kde se bude měřený rezonátor zapojovat do obvodu zpětné vazby jednostupňového, příp. dvoustupňového zesilovače. K výběru rezonančního kmitočtu bude stejně jako u Heegnerova oscilátoru sloužit laděný obvod naladěný na patřičný rezonanční kmitočet rezonátoru a zapojený na výstupu oscilátoru. Obecné blokové schéma je znázorněné na Obr. 11.

Obr. 11: Obecné blokové schéma měřícího oscilátoru

3.2 Principiální schéma oscilátoru

Při výběru vhodného zapojení pro navrhovaný oscilátor bylo nejdříve nutné znát princip zapojení Heegnerova oscilátoru, ze kterého se při návrhu nového zařízení vychází. V přílohách č. 1 a č. 2 jsou obsaženy patenty Dr. Kurta Heegnera, které principiálně popisují základní zapojení krystalových oscilátorů. Tyto patenty jsou v původním znění, jejich zápis byl proveden ještě před druhou světovou válkou.

Zapojení Heegnerova oscilátoru je v principu dvoustupňový elektronkový zesilovač, kde je využíváno mezimřížkových kapacit k vytvoření kladné zpětné vazby, do jejíž smyčky

je zařazený piezoelektrický rezonátor, přičemž jednotlivé stupně zesilovače otáčejí fázi o 180° . Takové zapojení je ale schopno kmitat jen na nízkých kmitočtech, řádově stovky kHz.

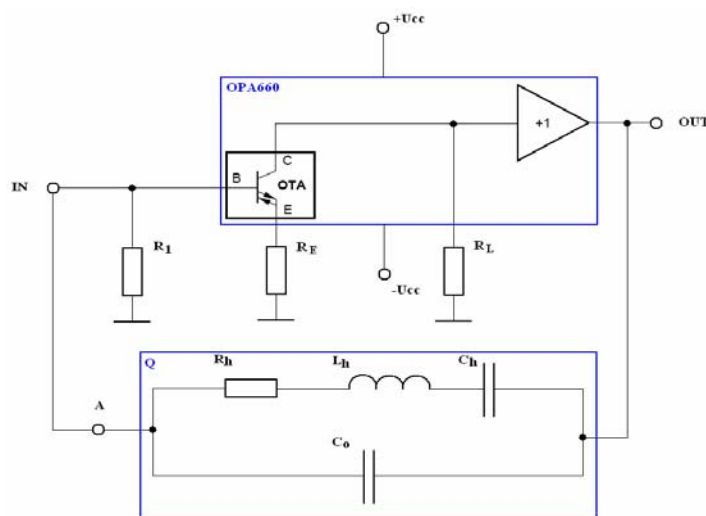
S použitím moderních součástek není možné aplikovat tento způsob zapojení. Princip funkce celého zařízení je však možné realizovat nemálo způsoby. Při návrhu bylo uvažováno několik možností. Tyto možnosti byly teoreticky i prakticky ověřeny.

3.2.1 Zapojení s diamantovým tranzistorem

V uvažovaném zapojení oscilátoru můžeme s výhodou využít bázevého zapojení „diamantového tranzistoru“ firmy Burr-Brown, označeném OPA660. Jedná se v principu o zapojení transadmitančního zesilovače s velkou vstupní impedancí, resp. zdroje proudu řízeného napětím.

Tranzistor OPA660 je v podstatě integrovaný obvod s vysoce kvalitním tranzistorem a napěťovým sledovačem. Mezi jeho základní vlastnosti např. patří široká šířka pásma – až 850 MHz, velmi nízká chybovost zisk/fáze – $0,06\% / 0,02^\circ$, všestranný okruh využití [5].

Principiální schéma zapojení oscilátoru je zakresleno na Obr. 12. V horní části vidíme zapojení integrovaného obvodu OPA660, hned pod ním je rozkresleno náhradní obvodové schéma rezonátoru. Toto zapojení bylo simulováno v programu ORCAD PSpice. Simulaci se nepovedlo uvést do provozu, proto bylo zapojení realizováno a otestováno prakticky, ale ani v tomto případě se zapojení nepodařilo uvést do provozu, neboť integrovaný obvod OPA660 je vybavený ochranným zapojením proti rozkmitání, s čímž při prvotních úvahách nebylo počítáno.

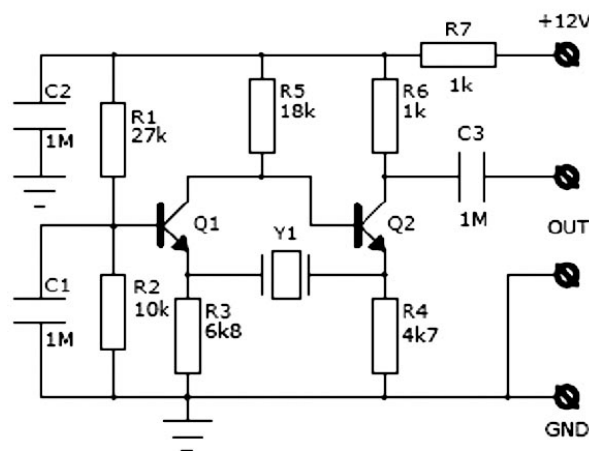

Obr. 12: Principiální schéma s obvodem OPA660

3.2.2 Zapojení VF krystalového oscilátoru

V jednoduchém zapojení oscilátoru znázorněném na obrázku Obr. 13 je využíváno dvoustupňového tranzistorového zesilovače s tranzistory zapojenými se společným emitorem. Mezi editory je vložen rezonátor, na jehož frekvenci celý obvod kmitá. Zapojení je koncipováno ke zkoušení rezonátorů v širokém rozmezí kmitočtů.

Při realizaci a následném testování zapojení se zapojeným laděným obvodem se nepodařilo oscilátor rozkmitat na vyšším rezonančním kmitočtu rezonátoru, zařízení kmitalo stabilně pouze na základním.

Obr. 13: Zapojení krystalového oscilátoru [7]

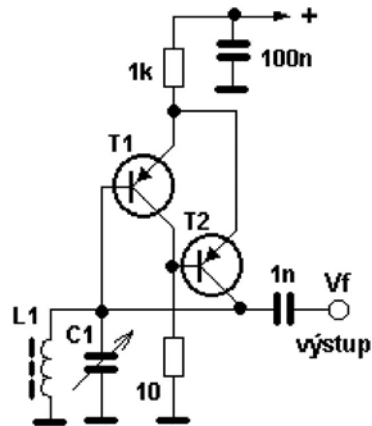
Podobné výsledky byly zjištěny i při zapojení dvou operačních zesilovačů v invertujícím zapojení, kde oba operační zesilovače otáčely fází o 180° a vzájemná zpětná vazba nebyla dostatečně silná k tomu, aby se signál dokonale navázal. Zapojení se nepodařilo rozkmitat jak na základním tak i na vyšších rezonančních kmitočtech rezonátoru.

3.2.3 Zapojení s dvoutranzistorovým LC oscilátorem

Jedná se o jednoduchý tranzistorový oscilátor uvedený na Obr. 14, mezi jehož dobré vlastnosti patří schopnost rozkmitat se při libovolném vzájemném poměru indukčnosti a kapacity ladícího obvodu, čehož bylo s výhodou využito.

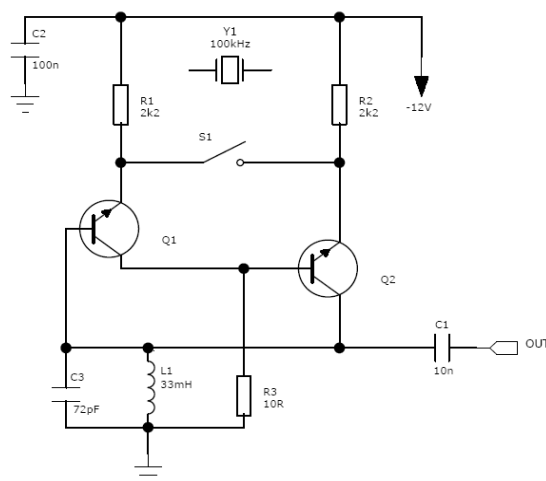
Zapojení obsahuje dva tranzistory, které jsou navzájem přímo propojené. První tranzistor pracuje v zapojení se společným kolektorem, takže má velkou vstupní impedanci, která nezatěžuje laděný obvod, a nízkou výstupní impedanci v emitoru přizpůsobenou ke

vstupu do emitoru druhého tranzistoru, který pracuje v zapojení se společnou bází s velkou vstupní impedancí. Laděný obvod, zapojený ve větvi kladné zpětné vazby zavedené z výstupu na vstup, má tak velmi dobré pracovní podmínky a hlavně nedochází ke zhoršení činitele jakosti Q obvodu. Druhou větev kladné zpětné vazby tvoří propojení výstupu druhého tranzistoru s emitorem prvního tranzistoru a rezistor napájecího uzlu. Výhodou zapojení též je, že vysokofrekvenční napětí je odebíráno přímo z laděného obvodu, kde není zkresleno a má dokonale sinusový průběh.

Obr. 14: VF dvoutranzistorový oscilátor LC [8]

Modifikací tohoto schéma do podoby popsané v části 3.2.2 bylo získáno zapojení, které umožňovalo rozkmitání obvodu se zapojeným rezonátorem. Zde došlo k zavedení zpětné vazby rozpojením zkratu emitorových rezistorů a rozkmitáním oscilátoru na frekvenci rezonátoru vloženém mezi emitory obou tranzistorů. Testováno bylo s tranzistory typu NPN, jak je uvedeno na Obr. 15.

Obr. 15: LC oscilátor s piezoelektrickým rezonátorem

Takto sestavené zapojení umožňovalo rozkmitání rezonátoru na základním i následujícím vyšším rezonančním kmitočtu zcela bez problémů a vysoce stabilně. Úpravou zapojení s použitím tranzistorů typu PNP a použitím cívky s křížovým – nízkokapacitním vinutím bylo dosaženo lepší jakosti obvodu a možnosti rozkmitání rezonátoru i na třetím rezonančním kmitočtu.

3.3 Detailní obvodové schéma měřicího oscilátoru

Postupnými praktickými úpravami a testováním zapojení LC oscilátoru se zařazeným piezoelektrickým rezonátorem uvedeném v části 3.2.3 a obohacením o výstupní obvody bylo sestaveno a odzkoušeno kompletní obvodové schéma navrhovaného měřicího oscilátoru. Toto detailní obvodové schéma je uvedeno v příloze č. 3.

V levé části schéma se nachází obvod samotného oscilátoru. Mezi emitory tranzistoru je zakreslen spínač S4, který umožňuje volit sériové kapacity, jež jsou využity k určení dynamické kapacity a indukčnosti daného rezonátoru, nebo zkrat. Do série se spínačem a sériovými kapacitami se zařazuje pomocí přístrojových svorek rezonátor. V jednom uzlu kolektor – báze obou tranzistorů je vložen pouze napájecí dělič, ve druhém uzlu kolektor - báze je paralelní kombinace cívky L a proměnného kondenzátoru, ke kterému se pomocí spínače S2 připojují paralelní kapacity potřebné ke změně celkové kapacity laděného obvodu na daném harmonickém kmitočtu. Spínač S2 je mechanicky spojen zároveň se spínačem S3, kterým se volí nastavení pracovních bodů tranzistorů pro nastavení pracovní oblasti oscilátoru při daném rezonančním kmitočtu, dále se spínačem S5, jenž upravuje rozsah indikátoru, neboť s každým následujícím vyšším rezonančním kmitočtem klesá amplituda kmitů. Tato kombinace spínačů je řešena otočným třípolohovým přepínačem, kterým se volí měření na jednotlivých rezonančních kmitočtech rezonátoru.

V pravé části schéma jsou znázorněny výstupní obvody upravující úroveň výstupního signálu pro jednotlivé indikační přístroje. Zde se nachází dva operační zesilovače, kde operační zesilovač U1-A, zapojený v invertujícím zapojení, upravuje úroveň signálu pro připojení čítače. Obdobně zapojený operační zesilovač U1-B upravuje signál pro osciloskop a zároveň pro obvod s ručičkovým indikátorem. Tento signál odebíraný z výstupu operačního zesilovače je dále přes potenciometr, zapojený jako napěťový dělič, přiveden na diodový usměrňující můstek. Usměrněný a filtrovaný signál je přiveden na spínač S5, který – jak již bylo uvedeno – upravuje rozsah indikačního přístroje, přes sériové rezistory je signál přiveden na indikátor – mikroampérmetr. Dioda D5 slouží k ochraně mikroampérmetru proti přetížení.

3.4 Desky plošných spojů a osazovací výkres

Celkové schéma je rozloženo na dvou jednostranných deskách plošných spojů s využitím vzdušných propojek. Další součástky jsou osazeny přímo na otočných přepínačích. V příloze č. 4 jsou vykresleny desky plošných spojů, v příloze č. 5 je obsažen osazovací výkres. Menší deska nese zapojení samotného oscilátoru, je umístěna přímo na vývodech přístrojových zdířek sloužících k připojení rezonátoru. Deska se zapojením výstupních obvodů je namontována na distančních sloupcích zároveň s nosnou konstrukcí ladícího kondenzátoru.

3.5 Mechanické uspořádání

3.5.1 Výkres čelního panelu skříně

Výkres čelního panelu určený k vyvrtání otvorů nalezneme v příloze č. 6.

3.5.2 Výkres zadního panelu skříně

Výkres zadního panelu určený k vyvrtání otvorů nalezneme v příloze č. 7.

3.6 Popis čelního panelu

Popis čelního panelu byl vytisknut na samolepící fólii a byl nalepený na čelní stranu neosazené skříně. Výkres potisku čelního panelu je obsažen v příloze č. 8.

Poznámka: V označení přístroje *PH OSCILLATOR 01.1* zkratka *PH* znamená slova *PSEUDO HEEGNER*, typové značení *01.1* určuje první vyrobený model typové řady *01*.

4 Měření vlastností rezonátoru

4.1 Popis měřící metody

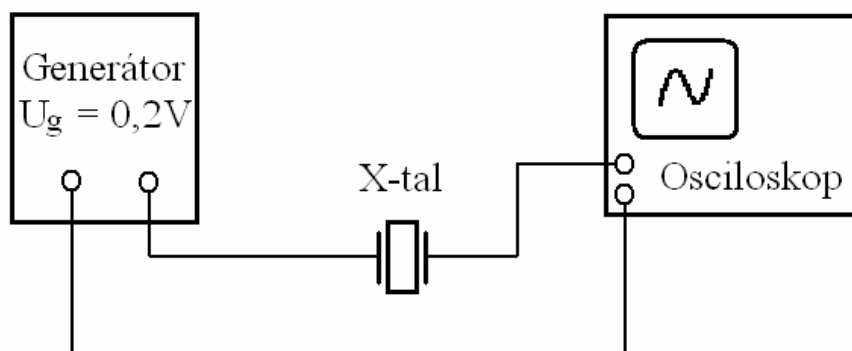
Při měření vlastností prvků náhradního schématu se vychází z předpokladu, že při rezonanci se rezonátor chová jako elektrický obvod naznačený na Obr. 6. Můžeme proto použít ke změření jednotlivých prvků postupů zmiňovaných v kapitole 2.3. Dynamický odpor R_d určíme pasivní metodou z rezonanční křivky.

Postup měřící metody je následující:

1. Piezoelektrický rezonátor upevníme do vhodného přípravku, který umožňuje připojení rezonátoru k měřicímu oscilátoru i k použitému měřicí kapacit.
2. Změříme statickou kapacitu C_0 pomocí automatického RLCG-metru.
3. Při stanovení C_h , L_h náhradního obvodu připojíme rezonátor k oscilátoru, k jeho výstupu napojíme čítač. Změříme rezonanční kmitočet f_{s1} vlastního rezonátoru na základním rezonančním kmitočtu – spínač F přepnut do polohy „1“ odpovídající základnímu rezonančnímu kmitočtu rezonátoru, spínač C_s v poloze „0“ - zkrat. Poté připojíme do série s rezonátorem kondenzátor o kapacitě C_{s1} – přepnutím spínače C_s do polohy „1“, doladíme maximální výchylku a stanovíme odpovídající rezonanční kmitočet f_{sC1} . Totéž provedeme při připojeném sériovém kondenzátoru o kapacitě C_{s2} – přepnutím spínače C_s do polohy „2“. Poloha $C-ext$ je určena pro připojení vnějšího sériového kondenzátoru. Použitím vztahu (49) stanovíme dynamickou kapacitu C_h . Dynamickou indukčnost L_h určíme pomocí (50).
4. V dalším měření nastavíme měřicí oscilátor na měření následujícího vyššího (druhého) rezonančního kmitočtu rezonátoru přepnutím spínače F do polohy „2“ a celé měření zopakujeme. Totéž zopakujeme i pro měření třetího rezonančního kmitočtu.
5. K určení dynamického odporu R_d zapojíme přípravek s rezonátorem dle schéma na Obr. 16 pro měření rezonanční křivky. Generátor nastavíme na režim se sinusovým průběhem napětí s amplitudou 0,2 V. Dále nastavíme přibližně hodnotu kmitočtu odpovídající základnímu rezonančnímu kmitočtu rezonátoru a pozorováním na osciloskopu a doladěním frekvence generátoru nalezneme rezonanci a odčteme hodnotu maximální hodnoty napětí na rezonátoru. Poté zvýšíme kmitočet generátoru tak, až poklesne napětí na rezonátoru na poloviční hodnotu a zaznameneáme hodnotu

kmitočtu. Totéž provedeme při snížení kmitočtu. S využitím vztahu (54) určíme jakost Q pomocí vztahu (52) vypočteme dynamický odpor rezonátoru R_d . Toto provedeme i pro následující dva vyšší rezonanční kmitočty.

- Na základě změřených a vypočtených hodnot sestavíme náhradní zapojení rezonátoru.

Obr. 16: Měření rezonanční křivky piezoelektrického rezonátoru

4.2 Naměřené hodnoty

4.2.1 Naměřené hodnoty pro sériový rezonanční kmitočet (aktivní metoda):

Pomocí RLC-metru TESLA BM 509 byla změřena statická kapacita C_0 :

$$C_0 = 35 \text{ pF}$$

Čítačem HUNG CHANG 9100 bylo provedeno měření rezonančních kmitočtů rezonátoru, hodnoty udává tabulka Tab. 3.

Hodnoty sériových kapacit jsou $C_{S1} = 202 \text{ pF}$, $C_{S2} = 89,8 \text{ pF}$.

Rezonanční kmitočty	f_{sh} (kHz)	f_{sC1} (kHz)	f_{sC2} (kHz)	Δf_1 (Hz)	Δf_2 (Hz)
základní	99,995	100,013	100,029	18	34
první vyšší	228,250	228,260	228,269	10	19
druhý vyšší	380,682	380,686	380,689	4	7

Tab. 3: Aktivní metoda měření

Základní rezonanční kmitočet:

Dynamická kapacita

$$C_h = \frac{2\Delta f_1}{f_{sh}} \cdot \frac{C_{S1} - C_{S2}}{1 - \frac{\Delta f_1}{\Delta f_2}} = \frac{2 \cdot 18}{99995} \cdot \frac{202 \cdot 10^{-12} - 89,8 \cdot 10^{-12}}{1 - \frac{18}{34}} = \underline{\underline{8,58 \cdot 10^{-14} \text{ F}}}$$

Dynamická indukčnost

$$L_h = \frac{1}{4\pi^2 \cdot f_{sh}^2 \cdot C_h} = \frac{1}{4\pi^2 \cdot 99995^2 \cdot 8,58 \cdot 10^{-14}} = \underline{\underline{29,25 \text{ H}}}$$

Paralelní rezonanční kmitočet

$$f_{ph} = f_{sh} \cdot \sqrt{1 + \frac{C_h}{C_0}} = 99995 \cdot \sqrt{1 + \frac{8,58 \cdot 10^{-14}}{35 \cdot 10^{-12}}} = \underline{\underline{100117 \text{ Hz}}}$$

První vyšší rezonanční kmitočet:

Dynamická kapacita

$$C_h = \frac{2\Delta f_1}{f_{sh}} \cdot \frac{C_{S1} - C_{S2}}{1 - \frac{\Delta f_1}{\Delta f_2}} = \frac{2 \cdot 10}{228250} \cdot \frac{202 \cdot 10^{-12} - 89,8 \cdot 10^{-12}}{1 - \frac{10}{19}} = \underline{\underline{2,076 \cdot 10^{-14} \text{ F}}}$$

Dynamická indukčnost

$$L_h = \frac{1}{4\pi^2 \cdot f_{sh}^2 \cdot C_h} = \frac{1}{4\pi^2 \cdot 228250^2 \cdot 2,076 \cdot 10^{-14}} = \underline{\underline{23,42 \text{ H}}}$$

Paralelní rezonanční kmitočet

$$f_{ph} = f_{sh} \cdot \sqrt{1 + \frac{C_h}{C_0}} = 228250 \cdot \sqrt{1 + \frac{2,076 \cdot 10^{-14}}{35 \cdot 10^{-12}}} = \underline{\underline{228318 \text{ Hz}}}$$

Druhý vyšší rezonanční kmitočet:

Dynamická kapacita

$$C_h = \frac{2\Delta f_1}{f_{sh}} \cdot \frac{C_{S1} - C_{S2}}{1 - \frac{\Delta f_1}{\Delta f_2}} = \frac{2 \cdot 4}{380682} \cdot \frac{202 \cdot 10^{-12} - 89,8 \cdot 10^{-12}}{1 - \frac{4}{7}} = \underline{\underline{5,06^{-15} \text{ F}}}$$

Dynamická indukčnost

$$L_h = \frac{1}{4\pi^2 \cdot f_{sh}^2 \cdot C_h} = \frac{1}{4\pi^2 \cdot 380682^2 \cdot 5,06^{-15}} = \underline{\underline{34,54 \text{ H}}}$$

Paralelní rezonanční kmitočet

$$f_{ph} = f_{sh} \cdot \sqrt{1 + \frac{C_h}{C_0}} = 380682 \cdot \sqrt{1 + \frac{5,06 \cdot 10^{-15}}{35 \cdot 10^{-12}}} = \underline{\underline{380710 \text{ Hz}}}$$

4.2.2 Naměřené hodnoty pro paralelní rezonanční kmitočet (pasivní metoda):

Měření bylo provedeno pomocí generátoru Agilent 33220A a průběhy byly zobrazovány na osciloskopu Hewlett Packard 54603B. Naměřené hodnoty jsou zapsány v tabulce Tab. 4.

$U_g = 0,2 \text{ V}$		$U \text{ (V)}$	$f \text{ (kHz)}$
základní rez. kmit.	U_0	12,84	100,07274
	$U_0/2$	6,92	100,06820
první vyšší rez. kmit.	U_0	12,92	228,29788
	$U_0/2$	6,96	228,29504
druhý vyšší rez. kmit.	U_0	1,924	380,70045
	$U_0/2$	0,69	380,68800

Tab. 4: Pasivní metoda měření

Výpočet dynamického odporu R_h :

Základní rezonanční kmitočet:

$$\Delta f = f_{U_0} - f_{U_0/2} = 100072,74 - 100068,20 = 4,54 \text{ Hz}$$

$$Q = \frac{f_0 \cdot \sqrt{3}}{2\Delta f} = \frac{100072,74 \cdot \sqrt{3}}{2 \cdot 4,54} = \underline{19089}$$

$$R = \frac{2\pi f_0 \cdot L}{Q} = \frac{2\pi \cdot 100072,74 \cdot 29,25}{19089} = \underline{\underline{963 \Omega}}$$

První vyšší rezonanční kmitočet:

$$\Delta f = f_{U_0} - f_{U_0/2} = 228297,88 - 228295,04 = 2,84 \text{ Hz}$$

$$Q = \frac{f_0 \cdot \sqrt{3}}{2\Delta f} = \frac{228297,88 \cdot \sqrt{3}}{2 \cdot 2,84} = \underline{69617}$$

$$R = \frac{2\pi f_0 \cdot L}{Q} = \frac{2\pi \cdot 228297,88 \cdot 23,42}{69617} = \underline{\underline{483 \Omega}}$$

Druhý vyšší rezonanční kmitočet:

$$\Delta f = f_{U_0} - f_{U_0/2} = 380700,45 - 380688,00 = 12,45 \text{ Hz}$$

$$Q = \frac{f_0 \cdot \sqrt{3}}{2\Delta f} = \frac{380700,45 \cdot \sqrt{3}}{2 \cdot 12,45} = \underline{26482}$$

$$R = \frac{2\pi f_0 \cdot L}{Q} = \frac{2\pi \cdot 380700,45 \cdot 34,54}{26482} = \underline{\underline{3120 \Omega}}$$

5 Závěr

Cílem této práce bylo prostudovat teoretické základy vztahující se k piezoelektrickým vlastnostem materiálů a k náhradnímu schématu piezoelektrického rezonátoru, dále pak seznámení se s principy měření prvků náhradního obvodu piezoelektrického rezonátoru, návrhu a realizaci zařízení k jeho měření a doplněním návodu k použití v laboratoři.

V první části práce je obsažen obecný přehled teorie piezoelektřiny zaměřený jak na matematický popis, tak na technologický popis vlastností piezoelektrických látek. Další část je zaměřena na popis piezoelektrických rezonátorů s podrobnějším vysvětlením jejich náhradního schéma a metod k jeho měření. Třetí část se zabývá návrhem měřicího zařízení, které bude sloužit k měření náhradního obvodu piezoelektrických rezonátorů.

Praktickou náplní práce bylo zrealizování zařízení odzkoušení jeho funkce. Práce obsahuje stručnou výrobní dokumentaci realizovaného zařízení. Dále jsou zde zpracovány naměřené hodnoty a stanoveny hodnoty prvků elektrického náhradního obvodu použitého piezoelektrického rezonátoru pro základní a následující dva nejbližší vyšší rezonanční kmitočty. Tyto hodnoty budou sloužit jako výchozí při využití zařízení v laboratořích.

Součástí práce je podrobný návod laboratorní úlohy pro stanovení prvků náhradního elektrického obvodu piezoelektrického rezonátoru a návod laboratorní úlohy pro stanovení teplotní závislosti rezonančního kmitočtu piezoelektrického rezonátoru s využitím zrealizovaného zařízení.

Přínosem práce je hlubší poznání teorie piezoelektřiny a popis vlastností piezoelektrických látek se zaměřením na popis piezoelektrických rezonátorů s podrobnějším vysvětlením jejich náhradního schéma a metod k jeho měření. Práce by měla položit základy ke vznikajícímu laboratornímu pracovišti, jemuž by měla být zdrojem nezbytných teoretických i praktických informací. Toto pracoviště vzniká v rámci inovace zastaralého pracoviště. Do budoucna se dále zvažuje jeho zautomatizování pro on-line laboratorní provoz.

6 Seznam použitých zkratek

a, b, c	krystalografické osy souřadné soustavy krystalové strukturní mřížky
α, β, γ	úhly svírané krystalografickými osami soustavy krystalové strukturní mřížky
D	indukce elektrického pole
ε_0	permitivita vakua
ε_r	relativní permitivita
ε	absolutní permitivita látky
E	intenzita elektrického pole
$\varepsilon_{ij}, \varepsilon_{ji}$	tenzor permitivity
T	elastické napětí
T_{ij}, T_{ji}	složky elastického napětí
i, j	indexy dvojjindexového značení
λ	index jednoindexového značení
e	elastická deformace
e_{ij}	dvourozměrná elastická deformace, tenzor elastické deformace
dx	elementární úsek úsečky osy x
du	prodloužení o hodnotu posunutí
S_{ij}	symetrická část tenzoru elastické deformace, deformace
A_{ij}	antisymetrická část tenzoru elastické deformace, pootočení
S	deformace tělesa
s	elastický koeficient
c	elastický modul
S_{ij}	tenzor elastické deformace (tenzor 2. řádu)
s_{ijkl}	složky tenzoru elastického koeficientu (tenzor 4. řádu)
T_{kl}	tenzor elastického napětí (tenzor 2. řádu)
c_{ijkl}	složky tenzoru elastického modulu (tenzor 4. řádu)
λ, μ	proměnné označující zkrácené verze indexových značení
$T_\lambda, S_\lambda, E_i, D_i$	nezávisle proměnné ze stavových piezoelektrických rovnic
$s_{\lambda\mu}$	elastický koeficient
$c_{\lambda\mu}$	elastický modul
$d_{j\lambda}, g_{j\lambda}$	piezoelektrický koeficient
$e_{j\lambda}, h_{j\lambda}$	piezoelektrický modul
β_{ji}	složky tenzoru impermeability

k^2	kvadrát koeficientu elektromechanické vazby
W_1	energie, jež se mění z mechanické na elektrickou a naopak
W_2	celková energie
W_p	energie piezoelektrická
W_e	energie elektrická
W_m	energie mechanická
X_1, X_2, X_3	netransformovaná ortogonální soustava os souřadnic
X'_1, X'_2, X'_3	pootočená ortogonální soustava os souřadnic
P	obecný bod v ortogonální soustavě os souřadnic
a_1, a_2, a_3	souřadnice v původní soustavě
a'_1, a'_2, a'_3	souřadnice v nové pootočené (čárkované) soustavě
α_{ij}	směrový kosinus
C_0	tzv. statickou kapacitu rezonátoru
R_h	dynamický odpor pro h -tý rezonanční kmitočet
L_h	dynamickou indukčnost pro h -tý rezonanční kmitočet
C_h	dynamickou kapacitu pro h -tý rezonanční kmitočet
h	přirozené číslo značící h -tý rezonanční kmitočet
ω_m	kmitočet, pro který je absolutní hodnota impedance minimální
ω_r	rezonanční kmitočet
ω_l	kmitočet, při němž reaktance nabývá max. hodnoty induktivního charakteru
ω_a	tzv. antirezonanční kmitočet
ω_n	kmitočet, kdy absolutní hodnota impedance je minimální
ω_2	kmitočet, pro který nabývá reaktance max. hodnoty kapacitního charakteru
ω_s, ω_{sh}	sériový rezonanční kmitočet, sér. rez. kmitočet pro h -tý rezonanční kmitočet
ω_p, ω_{ph}	paralelní rezonanční kmitočet, par. rez. kmitočet pro h -tý rezonanční kmitočet
Q, Q_h	činitel jakosti, činitel jakosti pro h -tý rezonanční kmitočet
C_s, C_{s1}, C_{s2}	sériové kapacity
f_{sh}	sériový rezonanční kmitočet vlastního rezonátoru pro h -tý rezonanční kmitočet
f_{sC1}, f_{sC2}	sériové rez. kmitočty rezonátoru s postupně připojenými kondenzátory C_{s1} a C_{s2}
$\Delta f_1, \Delta f_2$	rozdílové frekvence
U	napětí
U_0	amplituda
U_g	napětí generátoru
d	poměrné rozladění

$\alpha_{f_n}^{(n)}$	teplotní součinitel kmitočtu n -tého řádu
f_r	rezonanční kmitočet při teplotě ϑ
f_{r0}	rezonanční kmitočet při vztažné teplotě ϑ_0
ϑ, ϑ_0	teplota
<i>OPA660</i>	„diamantový tranzistor“ firmy Burr-Brown
<i>S1, S2, ..., S5</i>	spínač č. 1, 2, ..., 5
<i>D5</i>	dioda č. 5

7 Seznam obrázků a tabulek

- Obr. 1:** Závislost deformace látky na intenzitě elektrického pole a) při elektrostripci, b) u piezoelektrického jevu [3]
- Obr. 2:** a) Schematizovaná struktura křemene, b) vznik nábojů při stlačení elementární krystalové buňky křemene, c) vznik nábojů při roztážení elementární krystalové buňky křemene [1]
- Obr. 3:** Schematizovaná elementární buňka s přiřazenými krystalografickými osami a ortogonálním systémem os
- Obr. 4:** Složky elastického napětí působící na elementární krychli [2]
- Obr. 5:** Pootočení ortogonální soustavy os [1]
- Obr. 6:** Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru [4]
- Obr. 7:** Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru pro h -tou harmonickou [1]
- Obr. 8:** Impedanční charakteristika náhradního obvodu piezoelektrického rezonátoru [1]
- Obr. 9:** Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru se sériovou kapacitou [4]
- Obr. 10:** Určení Q z rezonanční křivky [6]
- Obr. 11:** Obecné blokové schéma měřícího oscilátoru
- Obr. 12:** Principiální schéma s obvodem OPA660
- Obr. 13:** Zapojení krystalového oscilátoru [7]
- Obr. 14:** VF dvoutranzistorový oscilátor LC [8]
- Obr. 15:** LC oscilátor s piezoelektrickým rezonátorem
- Obr. 16:** Měření rezonanční křivky piezoelektrického rezonátoru
- Tab. 1:** Tabulka přepočtu z dvojindexového na jednoindexové značení
- Tab. 2:** Obecný zápis materiálových konstant anizotropní látky [1]
- Tab. 3:** Aktivní metoda měření
- Tab. 4:** Pasivní metoda měření

8 Literární zdroje

- [1] KAZELLE J.: Fyzika a technologie piezoelektrických materiálů, V. Piezoelektrina. Ediční středisko VUT Brno, Brno 1978
- [2] ZELENKA J.: Piezoelektrické rezonátory a jejich použití. ACADEMIA, Praha 1983
- [3] KAZELLE J., KALÁB P., MAXA J., SEDLAŘÍKOVÁ M., VANĚK J., ZATLOUKAL M.: Výrobní procesy. Brno, FEKT VUT 2006
- [4] ROZSÍVALOVÁ Z., FRK M.: Struktura a vlastnosti materiálů – Laboratorní cvičení. Brno, FEKT VUT 2007
- [5] Katalogový list BURR-BROWN OPA660, Wide Bandwidth OPERATIONAL TRANSCONDUCTANCE AMPLIFIER AND BUFFER, 1990. [cit. 24. března 2009]. Dostupné na WWW: <http://www.datasheetcatalog.org/datasheet/texasinstruments/opa660.pdf>
- [6] SKOUPIL D.: Měření rezonanční křivky paralelního a vázaného obvodu, 2009. [cit. 24. dubna 2010]. Dostupné na WWW: <http://files.daliborskoupil.webnode.cz/200001310-5acbe5cbfe/Protokol%203.pdf>
- [7] XTAL-OSCILATOR, Xtal-oscilator.pdf, archiv P. Kahle, 2010
- [8] OSCILÁTOR, 2006, [cit. 16. června 2006]. Dostupné na WWW: <http://radioamater.xf.cz/soubory/oscilator.html>, archiv P. Kahle, 2010
- [9] REICHSPATENTAMT PATENTSCHRIFT Nr. 603006, [cit. 24. dubna 2010]. Dostupné na www: http://www.cdvandt.org/kurt_heegner.htm
- [10] PATENT SPECIFICATION 431,068, [cit. 24. dubna 2010]. Dostupné na WWW: http://www.cdvandt.org/kurt_heegner.htm

9 Seznam příloh

1. Dr. Kurt Heegner: Patent ze dne 5. ledna 1933 [9]
2. Dr. Kurt Heegner: Patent ze dne 4. ledna 1933 [10]
3. Kompletní obvodové schéma
4. Desky plošných spojů
5. Osazovací výkres
6. Vrtací výkres čelního panelu
7. Vrtací výkres zadního panelu
8. Potisk čelního panelu
9. Fotodokumentace
10. Návod k měřené úloze

10 Přílohy

1. Dr. Kurt Heegner: Patent ze dne 5. ledna 1933 [10]

DEUTSCHES REICH

Bibliothek
Br. Ind. Eigendom
17 OCT. 1934

AUSGEBEN AM
20. SEPTEMBER 1934

REICHSPATENTAMT
PATENTSCHRIFT

№ 603 006

KLASSE 21 a⁴ GRUPPE 802

H 134700 VIII a/21 a⁴

Tag der Bekanntmachung über die Erteilung des Patents: 6. September 1934

Dr. Kurt Heegner in Berlin-Steglitz

Durch piezoelektrischen Kristallresonator erregter Oszillator

Patentiert im Deutschen Reiche vom 5. Januar 1933 ab

Bekannt ist die Erregung von piezoelektrischen Kristallresonatoren durch Elektronenröhren zwecks Konstanthaltung der Frequenz eines Oszillators. Bei den üblichen Schaltungen hängt aber die Frequenz von den Elektrodenkapazitäten der Röhre und anderen elektrischen Schaltgrößen ab. Es besteht daher die Aufgabe, den piezoelektrischen Resonator in einer definierten Eigenfrequenz anzuregen. Eine solche bietet sich dar, wenn die Elektroden des Kristallresonators kurzgeschlossen werden. Verschiedene Näherungslösungen der Aufgabe, die Kurzschlußfrequenz anzuregen, sind bereits bekannt. Eine solche ist nach Abb. 1 dadurch gegeben, daß der Kristall Kr in die Anodenleitung einer Röhre gelegt wird und durch eine vorgeschaltete Spule L_a mit einem in der Gitterleitung der Röhre gelegenen elektrischen Kreis L_g, C_g gekoppelt wird, der auf die Kurzschlußfrequenz des Kristalls abgestimmt wird. Der Kristallkreis ist über einen dem inneren Widerstand des Kristalles angepaßten Ohmschen Widerstand R_0 zu schließen. Bedeutet δ_k die Dämpfung des Kristallkreises Kr, L_0, R_0 , ferner δ_e die Dämpfung des elektrischen Kreises und $\Delta\omega_e$ die Abweichung der Eigenfrequenz desselben von der Kristallfrequenz, so berechnet sich die Abweichung $\Delta\omega$ von der Kristallfrequenz ω_0 aus der Gleichung

$$\Delta\omega : \Delta\omega_e = \delta_k : \delta_e.$$

Ist $\delta_k : \delta_e = 10^{-2}$ und soll $\Delta\omega : \omega_0$ den Wert 10^{-6} erreichen, so ist der elektrische Kreis

mit einer Genauigkeit $\Delta\omega_e : \omega_0 = 10^{-4}$ einzustellen. Dies ist mit einem guten Anodeninstrument A auch ausführbar, aber der mit dem Gitter der Röhre festgekoppelte Kreis hält über längere Zeit mit dieser Genauigkeit die Eigenfrequenz nicht aufrecht. Erteilt man dem elektrischen Kreis eine größere Dämpfung, so wird zwar die erforderliche Einstellgenauigkeit für den elektrischen Kreis geringer, aber die Rückkopplung nimmt entsprechend ab, so daß zur Aufrechterhaltung der Schwingungen Röhren entsprechend größerer Steilheit benötigt werden.

Erfindungsgemäß wird die Schwierigkeit dadurch behoben, daß der elektrische Kreis durch dasjenige Schaltelement gedämpft wird, welches die Kopplung mit dem Kristallkreis vermittelt. Sodann hat eine Vermehrung der Dämpfung ein Anwachsen der Rückkopplung zur Folge. Um bei solchen Kopplungen die richtige Phase zu erhalten, sind jedoch im allgemeinen zwei abstimmfähige elektrische Kreise erforderlich, die mit dem Kristallkreis unmittelbar oder durch Röhren gekoppelt werden können. Die abstimmfähigen Kreise werden entweder aus Schaltelementen nach Abb. 2 gebildet, die vom zugeführten Strom i aus gesehen einen Parallelkreis L, C mit einer in den Kreis gelegten Koppelimpedanz Z darstellen, oder auch aus Schaltelementen nach Abb. 3, die einen Serienkreis C, L mit paralleler Koppelimpedanz Z darstellen. In diesen Elementen kann auch L und C miteinander vertauscht werden. Auch läßt sich L

durch einen Transformator ersetzen. Die Theorie der Schaltelemente ist folgende. In beiden Schaltungen ist der zugeführte Strom i mit der Spannung e durch die Gleichung verbunden

$$iL\omega\sqrt{-1} = e \left(1 + \frac{\left(L\omega - \frac{1}{C\omega}\right)\sqrt{-1}}{Z} \right)$$

10 Wird nunmehr der Kreis L, C auf die Frequenz ω abgestimmt, so vereinfacht sich die Beziehung zu

$$iL\omega\sqrt{-1} = e,$$

15 so daß zwischen i und e eine von Z unabhängige Beziehung besteht. Insbesondere eilt die Spannung e dem Strom i um einen Phasenwinkel von 90° voraus. Diese Beziehung setzt voraus, daß $L\omega$ und Z groß gegen den Spulenwiderstand sind. Ist Z rein ohmsch, so wird indessen auch bei kleinem Z der Phasenwinkel 90° erhalten.

Mit diesen Elementen wird der Kristallkreis nach Abb. 4, der aus einem Kristall Kr und zwei in Serie gelegten Koppelimpedanzen Z_1' und Z_2' besteht, unmittelbar oder über Elektronenröhren in geschlossener Folge gekoppelt. Ausführungsbeispiele zeigen Abb. 5, 6, 7. In Abb. 5 ist in die Anodenleitung einer Elektronenröhre ein Parallelkreis L_1, C_1 nach Abb. 2 geschaltet. Durch die in den Kreis gelegte Koppelimpedanz Z_1 ist der Kristallkreis Z_1, Kr, Z_2 angekoppelt und durch die Koppelimpedanz Z_2 der Serienkreis L_2, C_2 nach Abb. 3. Die Spannung an der Spule L_2 wird auf das Gitter der Röhre gegeben. In Abb. 6 ist in die Anodenleitung der oberen Röhre der Ohmsche Widerstand R_2 gelegt (welcher einem der beiden Impedanzen in Abb. 4 gleichzusetzen ist) und an diesen der Kristallkreis R_2, Kr, Z_1 gekoppelt, an Z_1 der Serienkreis L_1, C_1 . Die Spannung an C_1 ist auf das Gitter der unteren Röhre gegeben. Diese enthält in der Anodenleitung den Parallelkreis L_2, C_2 , und die Spannung an der in den Kreis geschalteten Impedanz Z_2 ist auf das Gitter der oberen Röhre gegeben. Die Zweiröhrenanordnung läßt bereits wesentlich verschiedene Lösungen zu. So kann an Stelle des Parallelkreises L_2, C_2 ein Serienkreis nach Abb. 3 treten. Abb. 7 zeigt noch eine Dreiröhrenanordnung, in der jeder Kreis mit dem folgenden durch eine Röhre gekoppelt ist.

Die Koppelimpedanzen Z_1 und Z_2 sind möglichst groß zu wählen und sollen eine vorwiegend Ohmsche Komponente besitzen, damit diese in der beabsichtigten Weise die elektrischen Kreise dämpfen. Die Impedanzen sind überdies in der Weise zu bemessen, daß Störwellen, die durch die Elektrodenkapazität des Kristalls verursacht werden können,

unterdrückt werden. In der Einröhrenanordnung von Abb. 5 läßt sich eine der Impedanzen entbehren, wenn die andere kleiner bemessen wird. Auch können beide Impedanzen in Fortfall kommen, wenn dem Kristall ein Widerstand parallel geschaltet wird. Dergleichen ist in der Zweiröhrenanordnung von Abb. 6 die Impedanz Z_1 zu entbehren, wenn Z_2 klein gewählt wird oder dem Kristall ein Widerstand parallel gelegt wird. Andererseits sind die Koppelimpedanzen, da sie auch Blindkomponenten besitzen dürfen, zur Ankopplung an höhere Energiestufen geeignet. So kann in Abb. 5 die Impedanz Z_1 und in Abb. 6 die Impedanz Z_2 in den Gitterkreis der nachfolgenden Verstärkerstufe des Senders gelegt werden.

Die genauere Abstimmung der elektrischen Kreise auf die Kristallfrequenz läßt sich bei der Einröhrenanordnung in Abb. 5 etwa folgendermaßen ausführen. Die Impedanz Z_2 wird durch einen Ohmschen Widerstand ersetzt, der in der Größenordnung des Spulenwiderstandes von L_2 liegt. Wenn die Schwingungen hierbei aussetzen, ist dem Kristall ein geeigneter Widerstand parallel zu schalten. Die Abstimmung des Seriengliedes C_2, L_2 läßt sich sodann an dem Anodenstrom der Röhre erkennen. Sodann wird der Kristallkreis Z_1, Kr, Z_2 durch einen niederohmigen Koppelwiderstand ersetzt und der Kreis L_1, C_1 auf den Kreis L_2, C_2 abgestimmt. In ähnlicher Weise ist bei anderen Schaltungen zu verfahren.

In der Einröhrenanordnung von Abb. 5 ist die Verwendung einer Schirmgitterröhre zweckmäßig, damit der innere Widerstand der Röhre groß ist gegen den Scheinwiderstand $L_1\omega$. Dasselbe gilt für die untere Röhre in Abb. 6. Bei hohen Frequenzen werden allgemein Schirmgitterröhren notwendig, damit durch Abschütungen die Gitter-Anoden-Kapazität der Röhren auf ein Minimum reduziert wird. Eine besondere Abschützung wird für die Einröhrenanordnung notwendig, die in Abb. 8 angegeben ist. Das von der Impedanz Z_2 zum Kristall oder zum Kondensator C_2 führende Leitungsstück hat nach Abstimmung des Kreises L_2, C_2 auf die Kristallfrequenz eine geringe Spannung gegen Kathode. Daher ist es zweckmäßig, dieses Leitungsstück durch die abschützende Wand zu führen.

Eine besondere Eigenschaft der Zweiröhrenanordnung in Abb. 6 ist die, daß die Phasenfehler, welche einerseits durch den Ohmschen Widerstand der Spule L_2 und andererseits durch die Ableitung der Kapazität C_1 verursacht werden, sich subtrahieren und bei geeigneter Bemessung der Ohmschen Komponenten sich aufheben. Die Rückkopplung ist durch den Anodenwiderstand R_2 leicht regu-

hierbar. Die diesem Widerstand parallele Elektroden- und Leitungskapazität bewirkt ebenfalls einen Phasenfehler. Der Widerstand ist daher klein zu halten, oder diesem ist eine kleine geeignet bemessene Spule vorzuschalten. Zu der Anordnung in Abb. 8 ist noch zu bemerken, daß die Blockkondensatoren sich in der Weise bemessen lassen, daß die Induktivitäten im Gitter- und Anodenkreis kompensiert werden.

PATENTANSPRÜCHE:

1. Durch piezoelektrischen Kristallresonator erregter Oszillator, dadurch gekennzeichnet, daß zwecks Erregung der Kurzschlußfrequenz des Kristalls zwei abstimmfähige elektrische Kreise, die entweder aus einem Parallelkreis mit einer in den Kreis geschalteten Koppelimpedanz oder aus einem Serienkreis mit einer dem Kreise parallel geschalteten Koppelimpedanz bestehen, unmittelbar oder durch Elektronenröhren in einer in sich geschlossenen Folge mit einem Kristallkreis gekoppelt sind, der aus einem Kristall und zwei in Serie gelegten Koppelimpedanzen besteht.

2. Einröhrenanordnung nach Anspruch 1, dadurch gekennzeichnet, daß mit dem Anodenkreis der Röhre ein Parallelkreis gekoppelt ist, mit dem Parallelkreis der Kristallkreis und mit diesem ein Serienkreis gekoppelt ist, dessen Spannung auf das Gitter der Röhre gegeben wird.

3. Zweiröhrenanordnung nach Anspruch 1, dadurch gekennzeichnet, daß in den Anodenkreis der einen Röhre ein Widerstand geschaltet ist, mit diesem der Kristallkreis gekoppelt ist und mit diesem ein Serienkreis, dessen Spannung an das Gitter der zweiten Röhre gelegt ist und bei welcher die zweite Röhre mit der ersten entweder durch einen Parallelkreis oder durch einen Serienkreis gekoppelt ist.

4. Dreiröhrenanordnung nach Anspruch 1, dadurch gekennzeichnet, daß jeder Kreis mit dem folgenden durch eine Röhre gekoppelt ist.

5. Einröhrenanordnung nach Anspruch 2, dadurch gekennzeichnet, daß eine der Koppelimpedanzen in Fortfall kommt oder daß eine oder beide Impedanzen durch einen dem Kristall parallel geschalteten Widerstand ersetzt sind.

6. Zweiröhrenanordnung nach Anspruch 3, dadurch gekennzeichnet, daß die Impedanz, welche den Kristallkreis mit dem Serienkreis koppelt, durch einen dem Kristall parallel geschalteten Widerstand ersetzt ist.

7. Anordnung nach Anspruch 1, dadurch gekennzeichnet, daß eine der Koppelimpedanzen in den Gitterkreis der nachfolgenden Verstärkerstufe des Senders gelegt ist.

8. Anordnung nach Anspruch 1, dadurch gekennzeichnet, daß dem Kristall ein Widerstand parallel geschaltet ist.

9. Anordnung nach Anspruch 1, dadurch gekennzeichnet, daß die elektrischen Kreise mittels eines Anodenstrominstrumentes, welches in dem Anodenkreis der amplitudenbegrenzenden Röhre liegt, auf die Kristallfrequenz abgestimmt werden.

10. Anordnung nach Anspruch 1, dadurch gekennzeichnet, daß Schirmgitterröhren Verwendung finden.

11. Anordnung nach Anspruch 1 und 10, dadurch gekennzeichnet, daß Abschätzungen in der Weise vorgenommen werden, daß die Gitter-Anoden-Kapazitäten auf ein Minimum reduziert sind.

12. Anordnung nach Anspruch 3, dadurch gekennzeichnet, daß die Phasenfehler, die die Ohmschen Komponenten der in den Gitterkreisen gelegenen Spulen und Kapazitäten verursachen, durch Wahl der Werte dieser Komponenten sich gegenseitig aufheben.

13. Anordnung nach Anspruch 1, dadurch gekennzeichnet, daß die Koppelimpedanzen veränderlich ausgebildet sind.

14. Anordnung nach Anspruch 3 oder 4, dadurch gekennzeichnet, daß den Koppelimpedanzen passend gewählte Spulen vorgeschaltet sind, so daß die durch Leitungskapazität bedingten Phasenfehler kompensiert sind.

Hierzu 1 Blatt Zeichnungen

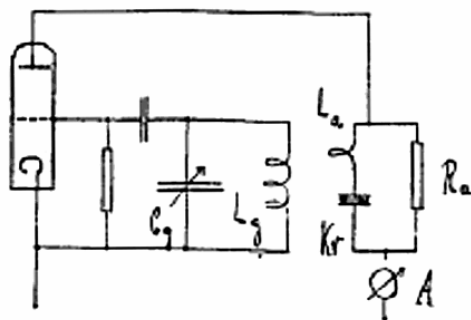

Abb. 1

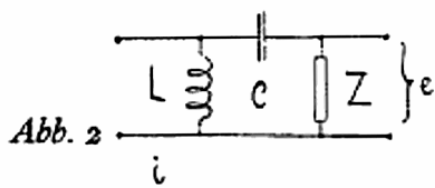

Abb. 2

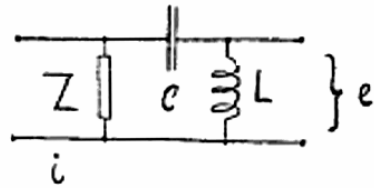

Abb. 3

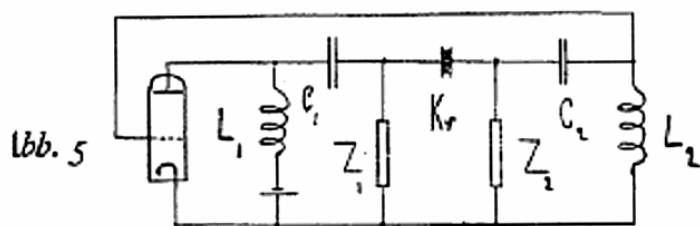

Abb. 5

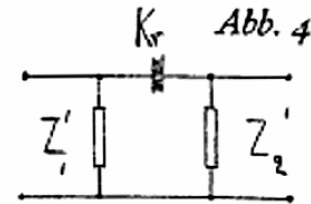

Abb. 4

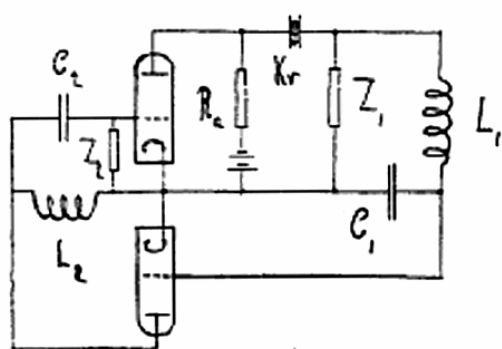

Abb. 6

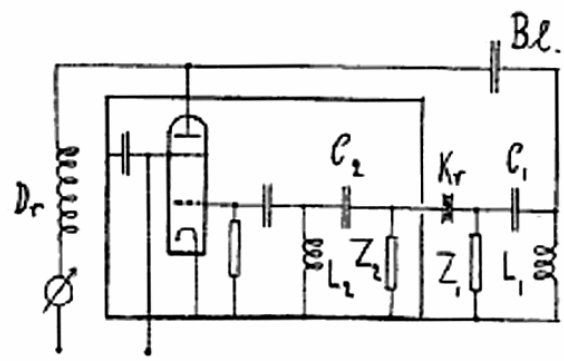

Abb. 8

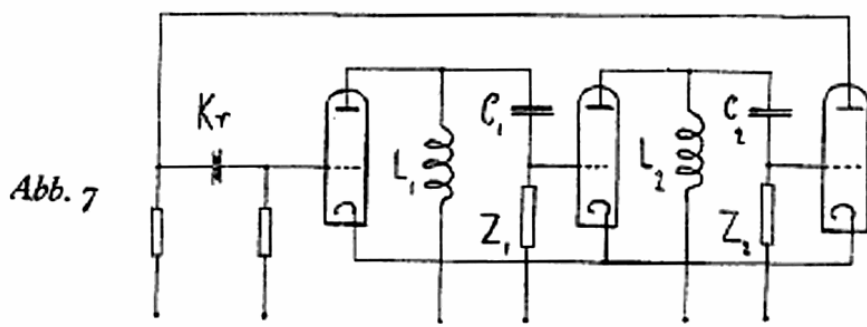

Abb. 7

RESERVE COPY
PATENT SPECIFICATION

Convention Date (Germany): Jan. 4, 1933.

431,068

Application Date (in United Kingdom): Jan. 1, 1934.

No. 17/34.

Complete Specification Accepted: July 1, 1935.

COMPLETE SPECIFICATION

Crystal-controlled Thermionic Valve Oscillator

I, Dr. KURT HEEGNER, of 7, Elisabethstrasse, Berlin-Steglitz, Germany, a Citizen of Germany, do hereby declare the nature of this invention and in what manner the same is to be performed, to be particularly described and ascertained in and by the following statement:—

It is well known to use a piezo-electric crystal for the purpose of maintaining constant the frequency of an thermionic valve oscillator. In the usual schemes, however, the frequency depends on the electrode capacities of the valve and other electrical values so that the problem to excite the piezo-electric resonator in a defined constant natural frequency is not solved. This natural frequency is arrived at if the electrodes of the crystal resonator are short-circuited. Different approximate solutions of the problem of exciting the short-circuit frequency have already been proposed. One of these is obtained according to Fig. 1 by inserting in the anode lead of the valve V a closed circuit consisting of the crystal Kr, a coil L₁ and a suitable resistance Ra, and inductively coupling the coil with the grid circuit C₁ L₂ tuned to the short-circuit frequency of the crystal. If d_r is the decrement of the grid circuit, d_v is the decrement of the crystal, f_r is the natural frequency of the grid circuit, f₀ is the short-circuit frequency of the crystal and f is the actual oscillation frequency.

The departure of f from the desired value f₀ is equal to

$$f - f_0 = (f_r - f_0) \frac{d_v}{d_r}$$

If $\frac{d_v}{d_r} = 10^{-3}$ and if $\frac{f - f_0}{f_0}$ is desired not to surpass 10^{-4} , the electric circuit requires to be adjusted with an exactitude

$\frac{f_r - f_0}{f_0} = 10^{-4}$. It is practically impossible

to maintain this exactitude over an appreciable length of time.

When a higher damping is imparted to the oscillatory circuit, the requisite accuracy of its frequency becomes less, but the back-coupling effect decreases accordingly,

[Price 1/-]

so that for maintaining the oscillations tubes are required with correspondingly greater steepness.

According to the invention the difficulty is overcome by coupling crystal and oscillatory circuits in such a manner that by an increase in the damping an increase in the back-coupling is effective. In order, however, with a coupling of this kind to obtain the correct phase, there are required, two tunable electric circuits, which may be coupled with the crystal circuit either in direct fashion or through the medium of a valve.

This may be accomplished, according to the invention, by connecting each pole of the crystal to the cathode of the valve via an oscillatory circuit, consisting of a coil and a condenser in series and by connecting the point between coil and condenser of one oscillatory circuit to the anode of the valve and the corresponding point of the other oscillatory circuit for the purpose of back-coupling the crystal to the grid of the valve.

An embodiment of the invention is illustrated in Fig. 2. One pole of the crystal Kr is connected to the cathode of the valve V via an impedance Z₁ and, in parallel to it, via condenser C₁ and L₁, the other pole of the crystal via Z₂, C₂ and L₂. The point between L₁ and C₁ is connected to the anode of the valve, the point between L₂ and C₂ to the grid. The anode battery E is laying in series with coil L₁.

It is possible to permute L₁ and C₁ against each other and to permute correspondingly L₂ and C₂.

The coupling impedances Z₁ and Z₂ should possess a preponderant ohmic component in order to damp the electric circuits in the desired fashion. The impedance should be selected in such fashion that disturbing waves, which may be caused by the electrode capacity of the crystal, are suppressed. One of the impedances may be dispensed with if the other is made smaller. It is also possible to dispense with both impedances if a resistance is put in parallel to the crystal.

The exact tuning of the electric circuits to the crystal frequency may be performed

as follows: The impedance Z_2 is replaced by an ohmic resistance, which is of the order of the ohmic resistance of coil L_2 . When in this connection the oscillations cease, a suitable resistance should be put in parallel to the crystal. The tuning of the series element (C_2, L_2) may then be recognised on the minimum of the anode current of the valve. The crystal circuit (Z_1, K_r, Z_2) is then replaced by a low ohmic coupling resistance, and the circuit (L_1, C_1) tuned to the circuit (L_2, C_2).

It is advantageous to replace the single grid valve V by a screening grid valve V_s (Fig. 3) in order to make the inner resistance of the valve large in comparison with the reactance of L_1 . Further screening means are essential at higher frequencies. An arrangement of this kind, is shown in Fig. 3. The earthed screen S embraces the screen-grid valve V_s and the elements connected to the grid up to but excluding the crystal K_r which possess nearly earth potential. In order to show possible variations of the scheme coil L_2 is connected to the grid via a condenser B_2 and also coil L_1 to the anode via a condenser B_1 , grid leak resistance R_g and anode choke D_r being provided.

A two-valve arrangement is shown in Fig. 4. The circuit L_2, C_1, Z_1 is transferred to the grid of valve V_1 , and replaced by the anode resistance R_a . The junction point of circuit L_2, C_1 is connected, instead of to the grid of valve V_1 , to the grid of a second valve V_2 , the anode of which is connected to the junction point of circuit L_1, C_1 . Also here the impedance Z_2 may be dispensed with when Z_1 is made small or the crystal is shunted by a resistance. Tube V , may be advantageously replaced by a screen grid valve.

A subsequent amplifying stage of the transmitter may be coupled with the oscillator described above by connecting the impedance Z_1 to the input grid of the amplifier.

Having now particularly described and ascertained the nature of my said invention, and in what manner the same is to be performed, I declare that what I claim is:

(1). An electronic valve oscillator controlled by a piezo-electric crystal, characterised in that each pole of the crystal is connected to the cathode of the valve via

an oscillatory circuit consisting of a coil and a condenser in series and that the point between coil and condenser of one oscillatory circuit is connected to the anode of the valve, the corresponding point of the other oscillatory circuit being connected to the grid for the purpose of back-coupling the crystal to the grid of the valve.

(2). An electronic valve oscillator according to claim 1, characterised in that each pole of the crystal is more-over connected to the cathode of the valve directly via a damping resistance.

(3). A modification of the valve oscillator controlled by a piezo-electric crystal according to claim 1, characterised in that one pole of the crystal is connected to the cathode of the valve via an oscillatory circuit consisting of a coil and a condenser in series and that the point between coil and condenser of this oscillatory circuit is connected to the grid of a second valve and in that a second oscillatory circuit consisting of a coil and a condenser in series, the point between coil and condenser of which is connected to the anode of said second valve, is connected between the grid and the cathode of the first valve, the anode of which is connected to an anode resistance and to the second pole of the crystal.

(4). An electronic valve oscillator according to claim 3, characterised in that the two oscillatory circuits are shunted each by damping resistance.

(5). An electronic valve oscillator according to claims 1 and 2, characterised in that a screen grid valve is used.

(6). An electronic valve oscillator according to claim 3, characterised in that the second valve is a screen grid valve.

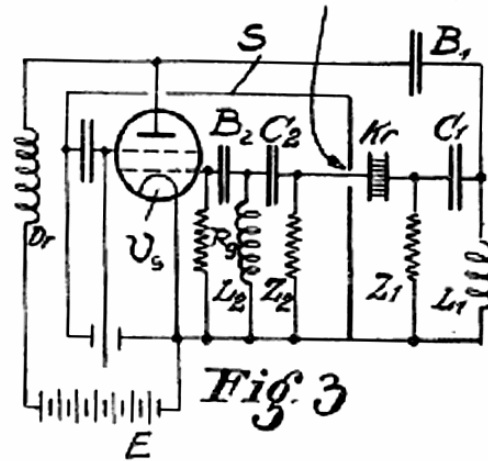
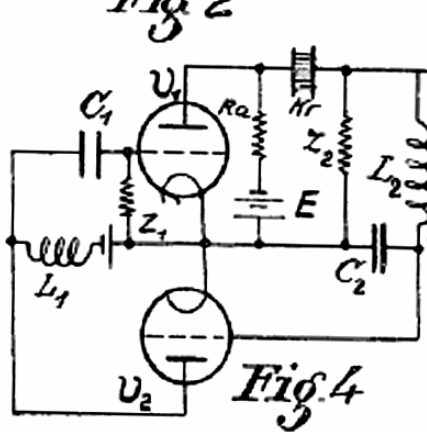
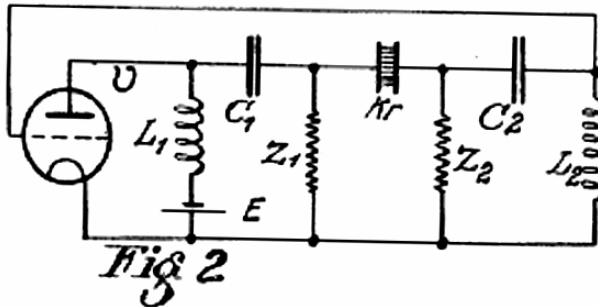
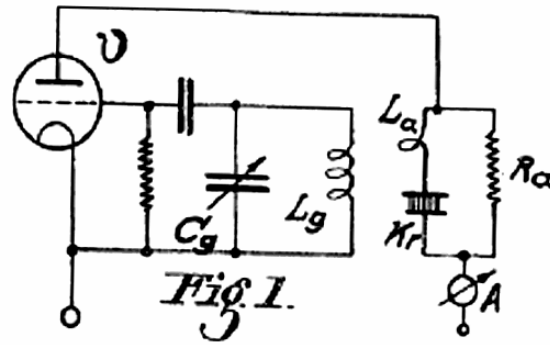
(7). An electronic valve oscillator, characterised in that an earthed screen shields the valve and the circuits connected to the grid of the valve.

(8). An electronic valve oscillator substantially as hereinbefore described and as illustrated according to the accompanying drawings.

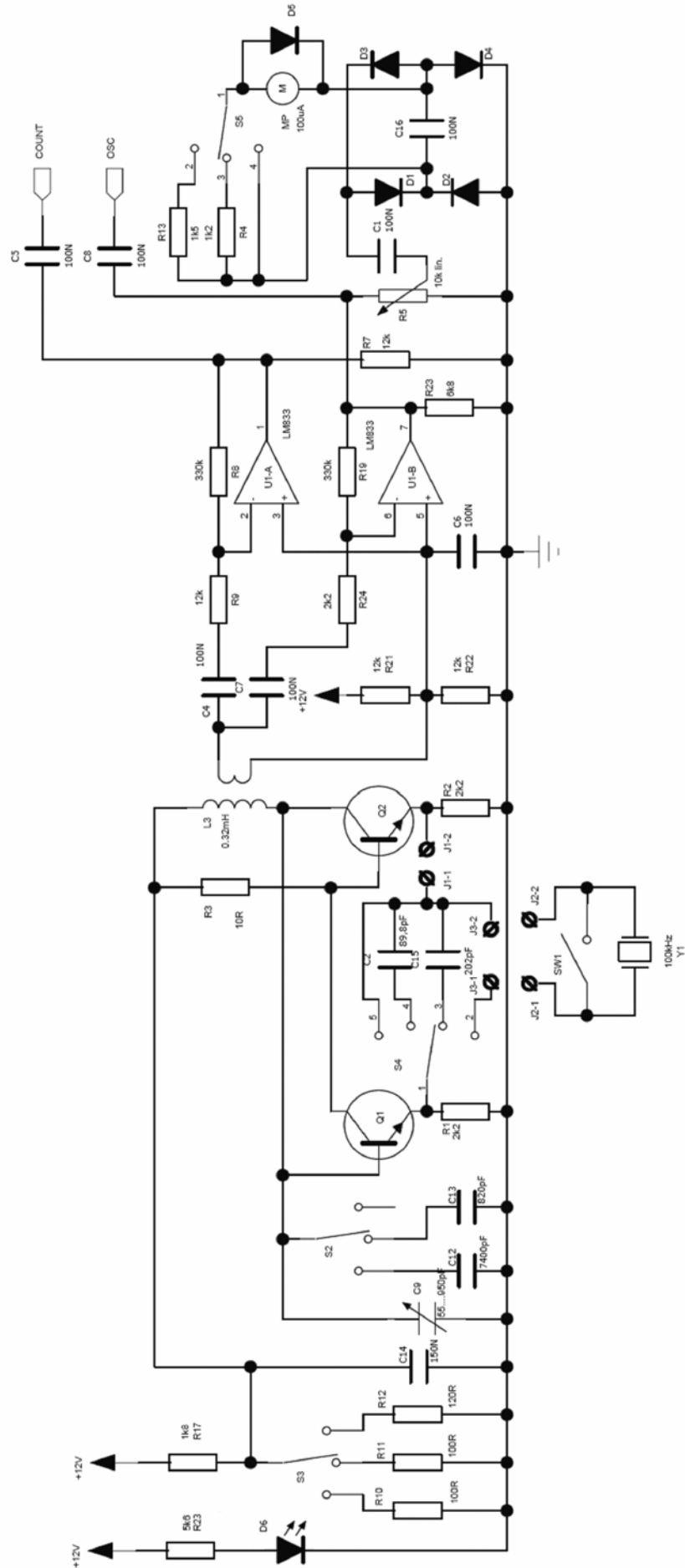
Dated this the 29th day of December, 1933.

DR. KURT HEEGNER.

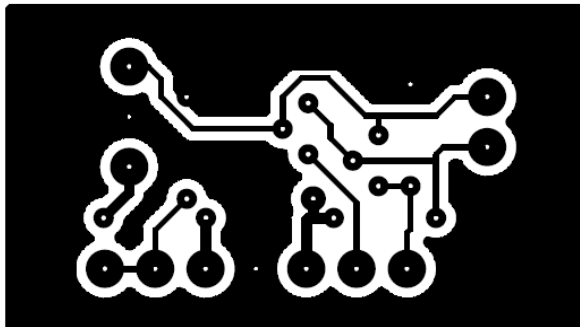
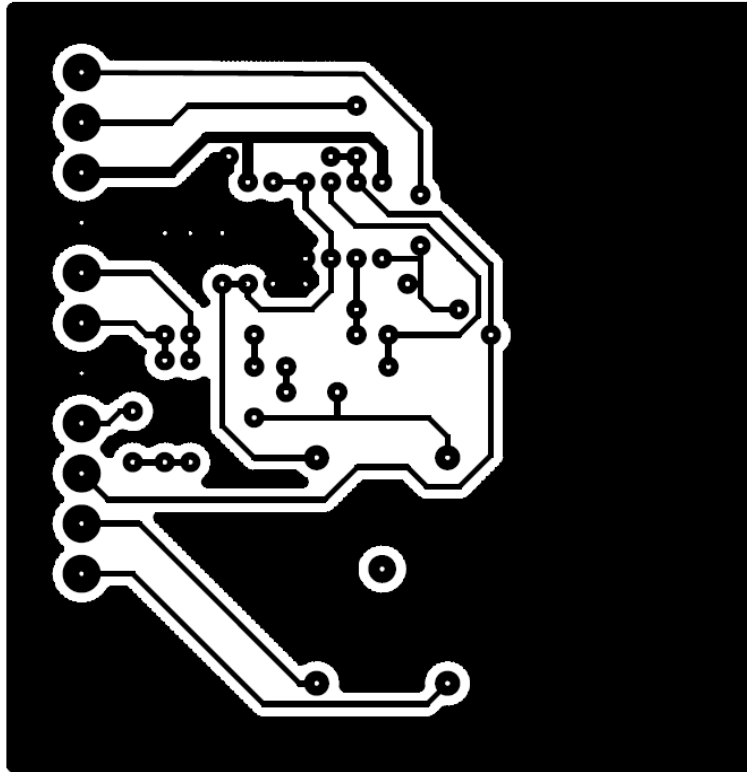
[This Drawing is a reproduction of the Original on a reduced scale.]

3. Kompletní obvodové schéma

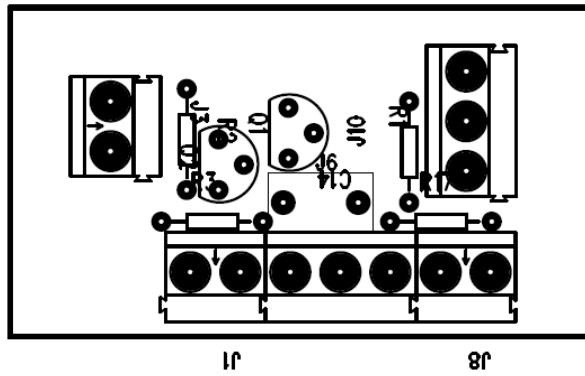
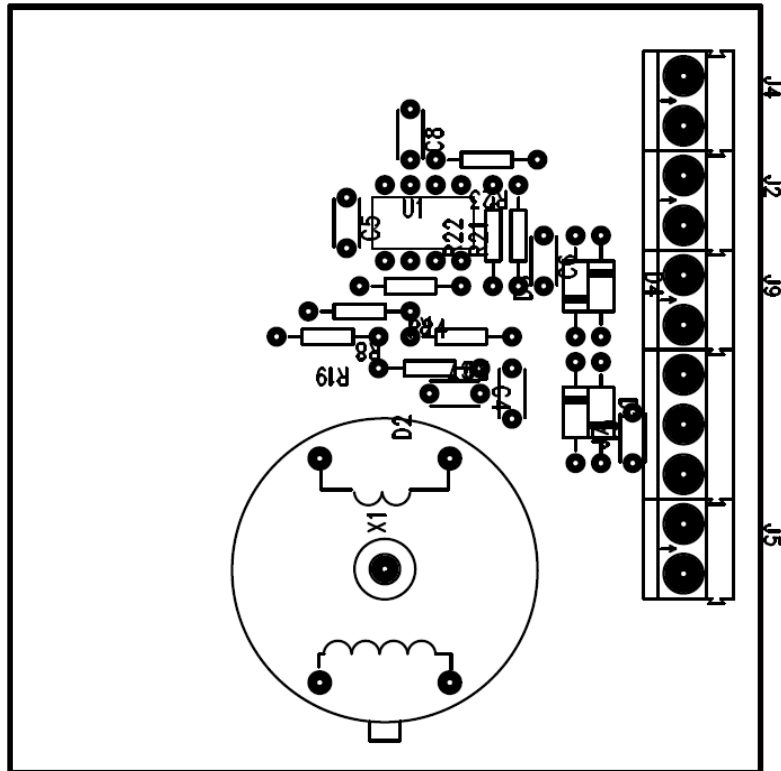

4. Desky plošných spojů

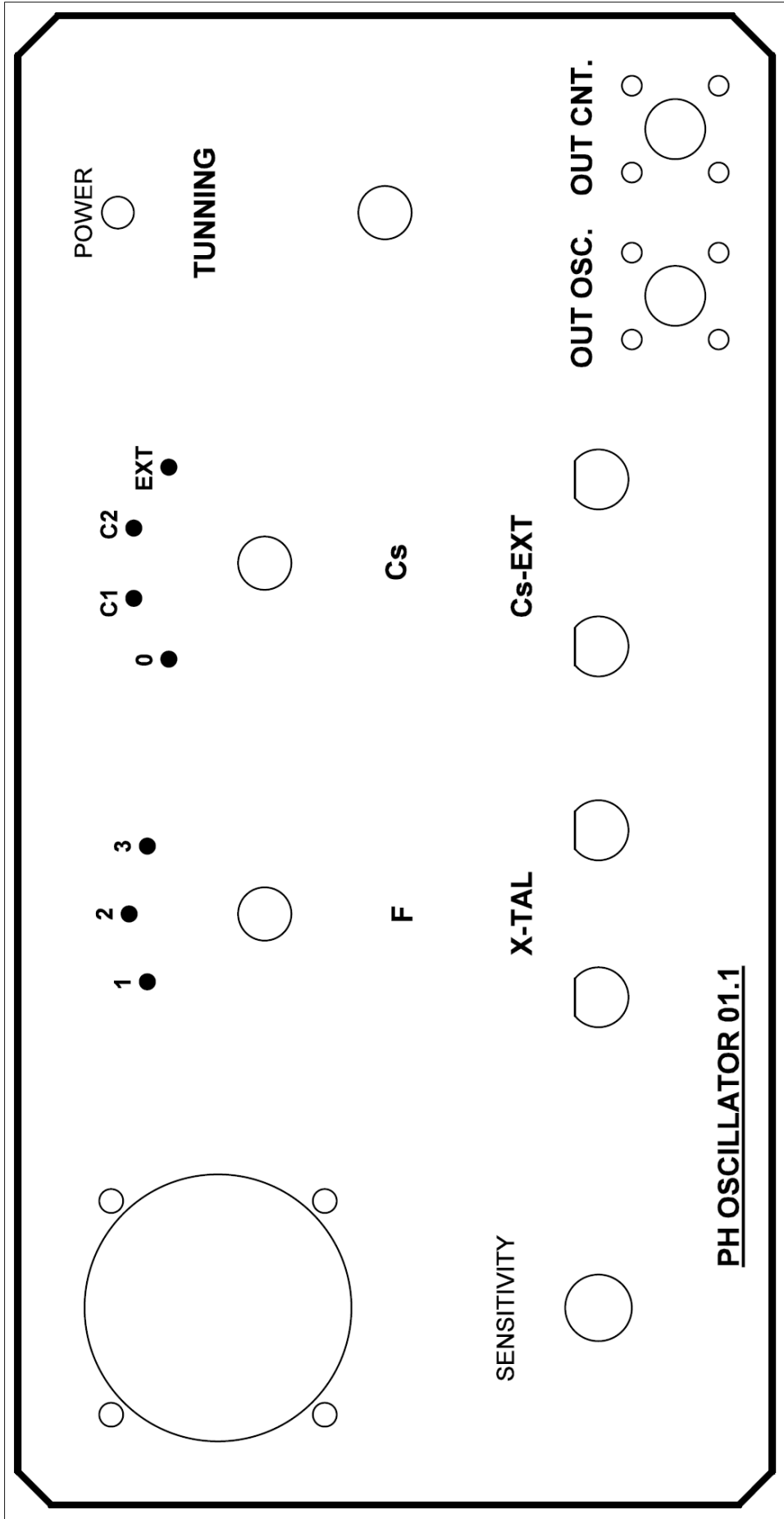

Xtal OSCILLATOR

5. Osazovací výkres

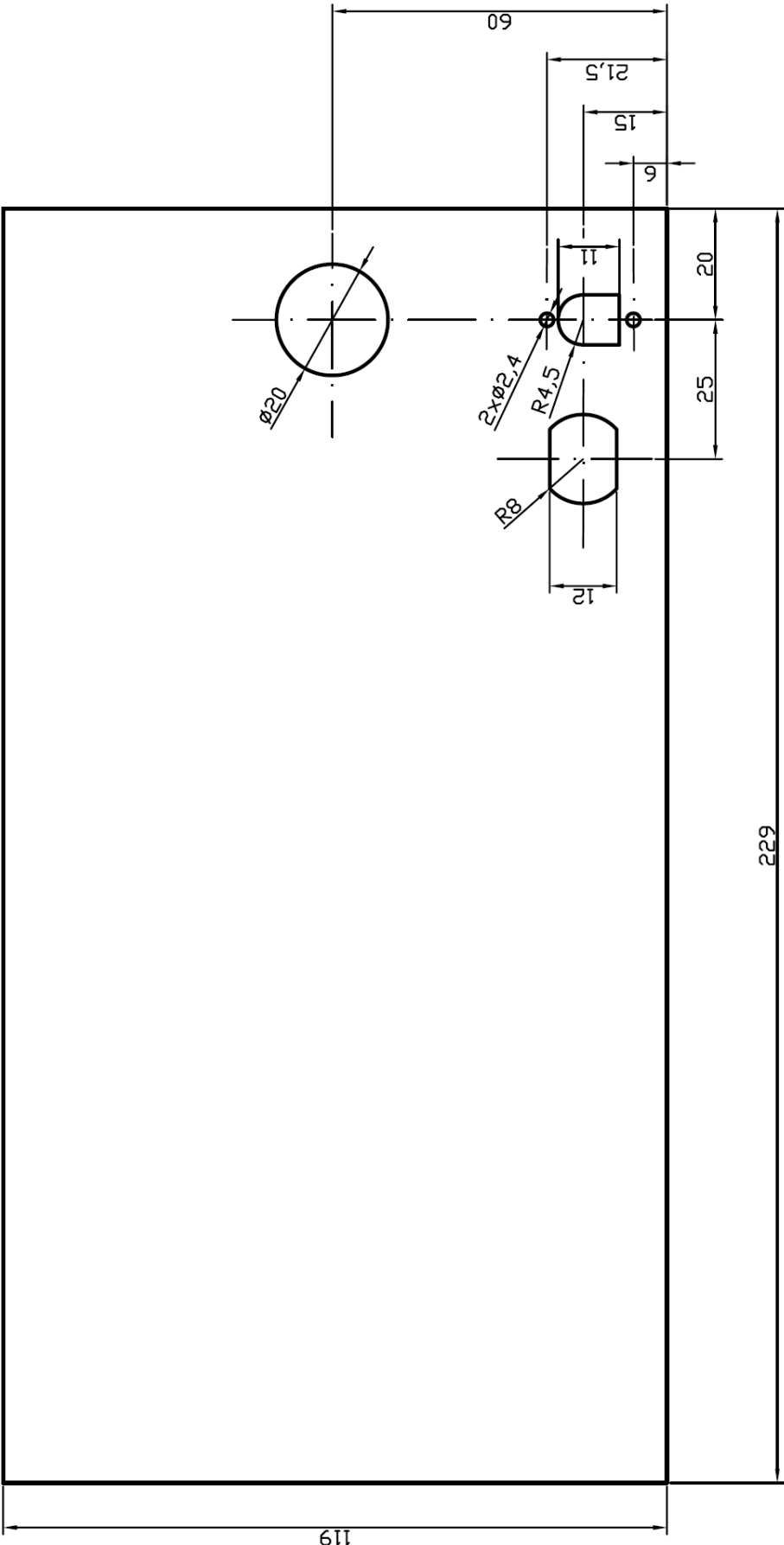

6. Potisk čelního panelu

8. Vrtací výkres zadního panelu

9. Fotodokumentace

10. Návod k měřené úloze

Stanovení prvků elektrického náhradního obvodu piezoelektrického rezonátoru

Cíl úlohy

Cílem úlohy je seznámit se s prvky náhradního elektrického obvodu piezoelektrického rezonátoru pro základní a nejbližší vyšší rezonanční kmitočty rezonátoru a proměření těchto prvků na konkrétním rezonátoru.

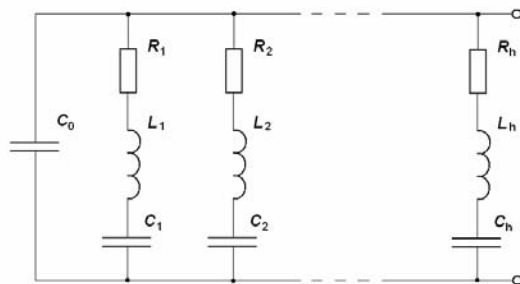
Zadání úlohy

U předložených vzorků piezoelektrických rezonátorů stanovte při teplotě okolí hodnoty prvků elektrického náhradního obvodu. Statickou kapacitu C_0 změřte automatickým RLCG-metrem. Pro stanovení dynamické kapacity C_h změřte sériové rezonanční kmitočty vlastního rezonátoru a rezonátoru se dvěma postupně připojenými sériovými kondenzátory. Dynamickou indukčnost L_h vypočtete z Thompsonova vzorce. Dynamický odpor R_h určete z rezonanční křivky rezonátoru. Rezananční křivku vykreslete. Měřte při základním rezonančním kmitočtu (100 kHz), prvním nejbližším vyšším (228 kHz) a druhým vyšším rezonančním kmitočtu rezonátoru (380 kHz) a ověřte, že velikost dynamické kapacity je nepřímo úměrná druhé mocnině řádu rezonančního kmitočtu; velikost dynamické indukčnosti i dynamický odpor jsou na rezonančním kmitočtu nezávislé. Z vypočtených a změřených hodnot prvků sestavte elektrický náhradní obvod, vypočtete paralelní rezonanční kmitočet f_{ph} a činitel jakosti Q_h při sériové rezonanci. Výpočet proveďte pro základní a dva nejbližší vyšší rezonanční kmitočty.

Poznámka: $C_{S1} = 202$ pF, $C_{S2} = 89,8$ pF

Teoretický úvod

Pro praktické použití se zhotovují z piezoelektrických materiálů výbrusy určitých geometrických tvarů. Na tyto výbrusy se vhodným způsobem nanese elektrody, na něž se přikládá elektrické napětí. Následkem převráceného piezoelektrického jevu se výbrus bude deformovat. Jestliže se přiložené elektrické napětí bude periodicky měnit, bude se měnit i deformace výbrusu a výbrus se rozkmitá vynucenými kmity. Jejich amplituda bude největší, bude-li kmitočet budícího elektrického pole totožný s vlastním mechanickým rezonančním kmitočtem výbrusu. Takový rezonátor se potom uplatňuje jako oscilační systém s význačnými elastickými a elektrickými vlastnostmi. Řešením obvodu piezoelektrického rezonátoru zapojeného ke zdroji harmonického signálu obdržíme výraz pro velikost proudu tekoucího obvodem rezonátoru. Porovnáním s proudem tekoucím elektrickým obvodem složeným z dekretních součástí obdržíme zapojení náhradního obvodu rezonátoru.

Obr. 1: Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru

Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru pro široký kmitočtový rozsah je uveden na Obr. 1, kde představuje:

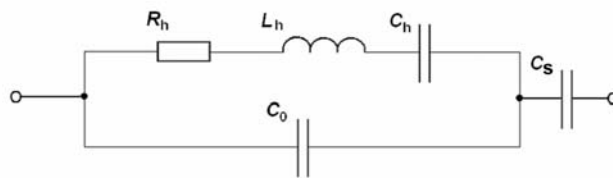
C_0 - tzv. statickou kapacitu rezonátoru	(F)
R_h - dynamický odpor pro h -tý harmonický kmitočet	(Ω)
L_h - dynamickou indukčnost pro h -tý harmonický kmitočet	(H)
C_h - dynamickou kapacitu pro h -tý harmonický kmitočet	(F)
(h je přirozené číslo; $h = 1, 2, 3, \dots$)	

Statická kapacita C_0 je určena jednoznačně geometrickými rozměry výbrusu a dielektrickými vlastnostmi použitého piezoelektrického materiálu. Vybuzení kmitočet závisí na konstrukci rezonátoru, upevnění přívodů a na typu vybuzených kmitů.

Při vyšších rezonančních kmitočtech klesá u reálných rezonátorů amplituda kmitů a z toho důvodu se v praxi nevyužívá vyšší než asi sedmé harmonické.

Měřicí metoda

Při měření vlastností prvků náhradního schématu se vychází z předpokladu, že při rezonanci se rezonátor chová jako elektrický obvod naznačený na Obr. 2. Můžeme proto použít ke změření jednotlivých prvků všech metod, vhodných pro obvody sestavené z diskrétních součástek.

Obr. 2: Elektrický náhradní obvod piezoelektrického rezonátoru se sériovou kapacitou

Statickou kapacitu C_0 můžeme změřit přístrojem pro měření kapacit řádu pikofaradů až desítek pikofaradů.

K určení dynamického odporu R_h lze využít některého ze způsobů:

- měření za použití mostové metody
- stanovení R_h z rezonanční křivky
- výpočtem naměřeného činitele jakosti Q_h
- měřením za použití substituční metody

Nejčastěji se používá poslední způsob. Lze při tom použít jak aktivní, tak pasivní metodu určení sériového rezonančního kmitočtu. V obou případech se rezonátor nahradí proměnným reálným odporem, jenž se nastaví na hodnotu, kdy jsou zachovány tytéž podmínky, jako při zapojeném rezonátoru. Potom hodnota proměnného odporu odpovídá dynamickému odporu R_h rezonátoru.

Dynamická indukčnost L_h dynamická kapacita C_h se u elektrického náhradního obvodu měří nejobtížněji. Obvykle se stanovuje jedním ze čtyř způsobů:

- ze závislosti impedance na kmitočtu v oblasti mezi rezonančním a antirezonančním kmitočtem,
- z měření útlumu piezoelektrického rezonátoru,
- výpočtem z naměřeného činitele jakosti Q a dynamického odporu R_h ,
- ze změny rezonančního kmitočtu, způsobené připojením známé reaktance.

V dalším je rozveden poslední způsob. Princip měření a výpočtu vyplývá z obr. 2.

Zvolíme-li kapacitu C_s větší než C_0 a předpokládáme-li malé tlumení výbrusu, obdržíme řešením daného obvodu vztah pro rozladění vůči sériovému rezonančnímu kmitočtu vlastního rezonátoru ve tvaru

$$\Delta\omega = \frac{1}{2 \cdot \pi \cdot L_h \cdot (C_0 + C_s)} \quad (1)$$

z něhož pro L_h vyplývá:

$$L_h = \frac{1}{2 \cdot \omega_s \cdot \Delta\omega \cdot (C_0 + C_s)} \quad (2)$$

Pro dynamickou kapacitu C_h lze z Thomsonova vztahu odvodit výraz:

$$C_h = \frac{2 \cdot \Delta\omega \cdot (C_0 + C_s)}{\omega_s} \quad (3)$$

K vyloučení statické kapacity C_0 , zahrnující parazitní kapacity přívodů a celého zařízení, provedeme měření se dvěma postupně připojenými kondenzátory o kapacitách C_{s1} a C_{s2} . Matematickou úpravou přechází v tomto případě (3) ve vztah:

$$C_h = \frac{2 \cdot \Delta f_1}{f_{sh}} \cdot \frac{C_{s1} - C_{s2}}{1 - \frac{\Delta f_1}{\Delta f_2}}, \quad (4)$$

kde

$$\begin{aligned} \Delta f_1 &= f_{sC_1} - f_{sh} \\ \Delta f_2 &= f_{sC_2} - f_{sh} \end{aligned} ,$$

f_{sh} - sériový rezonanční kmitočet vlastního rezonátoru pro daný rezonanční kmitočet
 f_{sC_1} , f_{sC_2} - sériové rezonanční kmitočty rezonátoru s postupně připojenými kondenzátory C_{s1} a C_{s2}

Z Thomsonova vztahu vyplývá pro dynamickou indukčnost L_h :

$$L_h = \frac{1}{4 \cdot \pi^2 \cdot f_{sh}^2 \cdot C_h} \quad (5)$$

Paralelní rezonanční kmitočet je dán výrazem:

$$f_{ph} = \frac{1}{2 \cdot \pi} \cdot \sqrt{\frac{C_h + C_0}{L_h \cdot C_h \cdot C_0}} = f_{sh} \cdot \sqrt{1 + \frac{C_h}{C_0}} \quad (6)$$

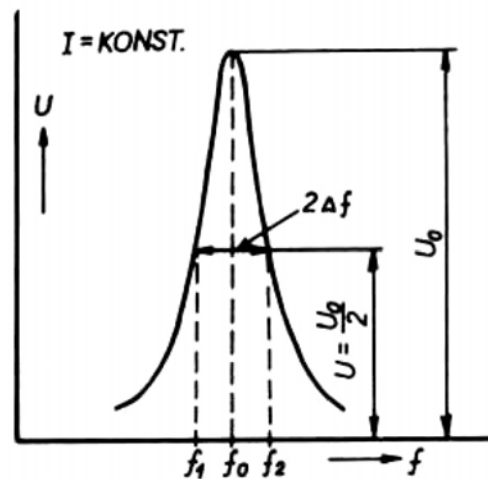
Činitel jakosti určíme z rezonanční křivky. Pro toto určení využijeme pasivní metodu měření, kdy rezonátor budíme generátorem a naladíme jeho paralelní rezonanční kmitočet, jenž je dán vztahem (6), resp. (7):

$$\omega_{ph} = \sqrt{\frac{C_h + C_0}{L_h \cdot C_h \cdot C_0}} \quad (7)$$

Činitel jakosti je pak dán vztahem:

$$Q_h = \frac{f_{ph} \cdot \sqrt{3}}{2 \cdot \Delta f} \quad (8)$$

kde Δf je rozdíl kmitočtů při napětí na rezonátoru v maximální hodnotě výchylky napětí $U = U_0$, tzn. v rezonanci a kmitočtu při napětí na rezonátoru v poloviční hodnotě výchylky napětí $U = U_0 / 2$, viz. Obr. 3.

Obr. 3: Určení Q z rezonanční křivky

Napětí na rezonátoru U je závislé na činiteli jakosti Q a na velikosti rozladění dle vztahu:

$$U = \frac{U_0}{\sqrt{1 + 4 \cdot Q^2 \cdot d^2}} \quad (9)$$

kde U_0 je napětí na rezonátoru v rezonanci a $d = \Delta f / f_{ph}$ je poměrné rozladění.

Dynamický odpor R_d určíme ze vztahu:

$$R_h = \frac{2 \cdot \pi \cdot f_{sh} \cdot L_h}{Q_h} \quad (10)$$

Vycházíme-li ze zapojení na Obr. 2 a z konkrétního rezonančního kmitočtu, můžeme matematickým rozborem získat vztahy mezi vlastnostmi prvků náhradního zapojení a harmonickými rezonančními kmitočty:

Hodnota C_0 je nezávislá na harmonickém rezonančním kmitočtu (F),
Hodnota L_h je nezávislá na harmonickém rezonančním kmitočtu (H),
Hodnota R_d je nezávislá na harmonickém rezonančním kmitočtu (Ω),

$$C_h = \frac{C_z}{h^2} \quad (11)$$

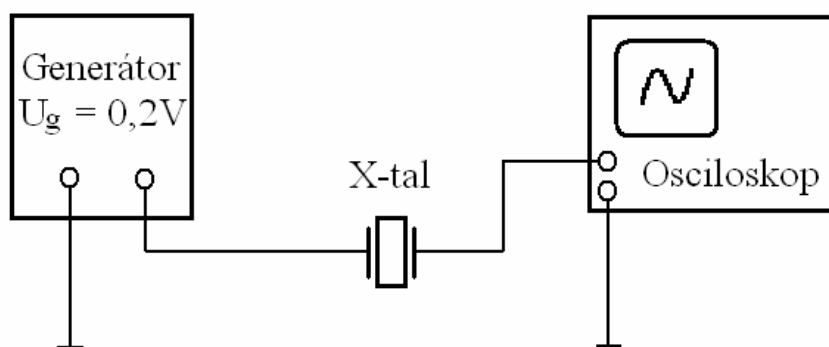
kde C_z je dynamická kapacita při základním rezonančním kmitočtu (F).

Popis měřicí metody

Při měření vlastností prvků náhradního schématu se vychází z předpokladu, že při rezonanci se rezonátor chová jako elektrický obvod naznačený na Obr. 1. Můžeme proto použít ke změření jednotlivých prvků výše zmiňovaných postupů. Dynamický odpor R_d určíme pasivní metodou z rezonanční křivky.

Postup měření je následující:

7. Piezoelektrický rezonátor upevníme do vhodného přípravku, který umožňuje připojení rezonátoru k měřicímu oscilátoru i k použitému měřicí kapacit.
8. Změříme statickou kapacitu C_0 pomocí automatického RLCG-metru.
9. Při stanovení C_h , L_h náhradního obvodu připojíme rezonátor k oscilátoru, k jeho výstupu napojíme čítač. Změříme rezonanční kmitočet f_{s1} vlastního rezonátoru na základním rezonančním kmitočtu – spínač F přepnut do polohy „1“ odpovídající základnímu rezonančnímu kmitočtu rezonátoru, spínač C_s v poloze „0“ - zkrat. Poté připojíme do série s rezonátorem kondenzátor o kapacitě C_{s1} – přepnutím spínače C_s do polohy „1“, doladíme maximální výchylku a stanovíme odpovídající rezonanční kmitočet f_{sC1} . Totéž provedeme při připojeném sériovém kondenzátoru o kapacitě C_{s2} – přepnutím spínače C_s do polohy „2“. Poloha $C-ext$ je určena pro připojení vnějšího sériového kondenzátoru. Použitím vztahu (4) stanovíme dynamickou kapacitu C_h . Dynamickou indukčnost L_h určíme pomocí (5).
10. V dalším měření nastavíme měřicí oscilátor na měření následujícího vyššího (druhého) rezonančního kmitočtu rezonátoru přepnutím spínače F do polohy „2“ a celé měření zopakujeme. Totéž zopakujeme i pro měření třetího rezonančního kmitočtu.
11. K určení dynamického odporu R_d zapojíme přípravek s rezonátorem dle schéma na Obr. 16 pro měření rezonanční křivky. Generátor nastavíme na režim se sinusovým průběhem napětí s amplitudou 0,2 V. Dále nastavíme přibližně hodnotu kmitočtu odpovídající základnímu rezonančnímu kmitočtu rezonátoru a pozorováním na osciloskopu a doladěním frekvence generátoru nalezneme rezonanci a odčteme hodnotu maximální hodnoty napětí na rezonátoru. Poté zvýšíme kmitočet generátoru tak, až poklesne napětí na rezonátoru na poloviční hodnotu a zaznamenáme hodnotu kmitočtu. Totéž provedeme při snížení kmitočtu. Postupnými změnami kmitočtu generátoru a jim odpovídajícím hodnotám napětí (odečtené na osciloskopu), změříme rezonanční křivku rezonátoru od minimální hodnoty napětí až po maximální hodnotu v obou směrech. Zaznamenáme několik bodů a křivku vyneseme graficky. S využitím vztahu (9) určíme jakost Q pomocí vztahu (7) vypočteme dynamický odpor rezonátoru R_d . Toto provedeme i pro následující dva vyšší rezonanční kmitočty.
12. Na základě změřených a vypočtených hodnot sestavíme náhradní zapojení rezonátoru.

Obr. 16: Měření rezonanční křivky piezoelektrického rezonátoru

Shrnutí

Absolvováním cvičení se student seznámí s elektrickým náhradním obvodem piezoelektrického rezonátoru, změří sériový a paralelní rezonanční kmitočet, změří rezonanční křivku a změří a vypočte prvky elektrického náhradního obvodu pro základní rezonanční kmitočet a několik vyšších rezonančních kmitočtů.

Stanovení teplotní závislosti rezonančního kmitočtu piezoelektrického rezonátoru

Cíl úlohy

Cílem úlohy je seznámit se s charakteristickým průběhem teplotní závislosti rezonančního kmitočtu piezoelektrického rezonátoru, změřit tuto teplotní závislost a stanovit náhradní matematickou funkci (stanovit teplotní součinitele prvního, druhého a třetího řádu) popisující průběh teplotní závislosti rezonančního kmitočtu a provést srovnání naměřených a vypočítaných průběhů.

Zadání

U předloženého piezoelektrického rezonátoru stanovte teplotní závislost rezonančního kmitočtu. Měření provádějte přetržitou metodou. Z naměřených hodnot vypočtete relativní změny rezonančního kmitočtu a graficky vyjádřete průběh funkce

$$\frac{\Delta f_r}{f_{r0}} = \frac{f_r - f_{r0}}{f_{r0}} = F(\vartheta) \quad (1)$$

Vypočtete teplotní součinitele kmitočtu prvního, druhého a třetího řádu a stanovte náhradní matematickou funkci relativní změny rezonančního kmitočtu jako funkci teploty. Graficky srovnajte vypočtený a naměřený průběh funkce.

Teoretický úvod

Rezonanční kmitočet rezonátoru je obecně závislý na hustotě a elastických vlastnostech piezoelektrické látky a na rozměrech výbrusu. Vzhledem k závislosti těchto veličin na teplotě se bude s teplotou měnit i rezonanční kmitočet.

U mnohých piezoelektrických materiálů existují elastické veličiny s kladnými i se zápornými teplotními součiniteli. Zvolíme-li určitou orientaci úhlu řezu, pod níž je výbrus vyříznut ze základního materiálu, může se po přepočítání podle transformačních rovnic pro daný řez vliv kladných, resp. záporných teplotních součinitelů jednotlivých elastických veličin a vliv teplotních součinitelů hustoty a rozměrů destičky vykompenzovat. V určitém rozsahu teplot je potom rezonanční kmitočet nezávislý na teplotě. Různá orientace úhlu řezu neslouží tedy pouze k vybuzení určitého typu kmitů, ale je pro ni charakteristický i průběh změn rezonančního kmitočtu v závislosti na teplotě.

Teplotní závislost rezonančního kmitočtu se matematicky vyjadřuje zpravidla prvními třemi členy mocninné řady

$$\frac{\Delta f_r}{f_{r0}} = \frac{f_r - f_{r0}}{f_{r0}} = \alpha_{f_r}^{(1)} \cdot (\vartheta - \vartheta_0) + \alpha_{f_r}^{(2)} \cdot (\vartheta - \vartheta_0)^2 + \alpha_{f_r}^{(3)} \cdot (\vartheta - \vartheta_0)^3 + \dots \quad (2)$$

v níž $\alpha_{f_r}^{(n)}$ je teplotní součinitel kmitočtu n -tého řádu, definovaný vztahem:

$$\alpha_{f_r}^{(n)} = \frac{1}{n! \cdot f_{r0}} \cdot \left(\frac{\partial^n f_r}{\partial \vartheta^n} \right)_{\vartheta=\vartheta_0} \quad (3)$$

kde f_r je rezonanční kmitočet při teplotě ϑ a f_{r0} je rezonanční kmitočet při vztažené teplotě ϑ_0 .

Převládá-li v (2) teplotní součinitel prvního řádu $\alpha_{fr}^{(1)}$, je teplotní závislost rezonančního kmitočtu lineární funkcí teploty. Převládá-li teplotní činitel druhého řádu $\alpha_{fr}^{(2)}$, má teplotní závislost tvar kvadratické paraboly a při převažujícím vlivu součinitele $\alpha_{fr}^{(3)}$ tvar kubické paraboly. Za vztažnou teplotu ϑ_0 se u rezonátorů, jejichž teplotní závislost rezonančního kmitočtu má tvar kvadratické paraboly, volí obvykle teplota, při níž je derivace změny kmitočtu na teplotě rovna nule, tzn. bod obratu křivky. U rezonátorů s teplotní závislostí tvaru kubické paraboly se vztažná teplota ϑ_0 volí v oblasti laboratorních teplot, kam spadá také inflexní bod křivky závislosti změny kmitočtu na teplotě.

Měřicí metoda

Měření rezonančního kmitočtu v závislosti na teplotě lze provádět dvěma způsoby - metodou kontinuální a metodou přetržitou.

U kontinuální metody je teplota rezonátoru zvyšována lineárně s časem a je vyhodnocována změna rezonančního kmitočtu. Výhodou této metody je především její rychlost. Nevýhodou však je to, že nevhodná volba rychlosti ohřevu může způsobit značné nepřesnosti ve výsledcích, zvláště v důsledku nedokonalého prohřátí rezonátoru. Změřené rezonanční kmitočty tedy neodpovídá odečtené teplotě. Současně může docházet v průběhu rychlejšího ohřevu ke vzniku pnutí mezi nanesenými elektrodami a vlastním výbrusem a tím i ke změně rezonančního kmitočtu. Uplatňuje se zde tedy vliv tzv. teplotního šoku.

Druhá metoda, přetržitá uvedených nevýhod nemá, ale je časově náročnější. Používá se pro přesná měření. Při této metodě je rezonátor umístěn v termostatu, který umožňuje nastavit libovolnou teplotu a tuto přesně udržuje. Rezonátor je dokonale vyhřátý na nastavenou teplotu a po určité době výdrže vymizí i pnutí mezi elektrodami a výbrusem. Po odečtení rezonančního kmitočtu je nastavena další hodnota teploty a postup měření se opakuje. Takto lze stanovit celou teplotní závislost rezonančního kmitočtu.

K měření rezonančního kmitočtu je možno použít např. aktivní metodu za pomoci PH OSCILLATORU 01.1, jehož kmitočty určuje připojený rezonátor. Kmitočty je měřen vhodným čítačem.

Teplotní součinitele kmitočtu vypočítáme z údajů čtyř různých rezonančních kmitočtů změřených při čtyřech odpovídajících teplotách. Příslušné hodnoty odečteme z grafického znázornění teplotní závislosti rezonančního kmitočtu. Po dosazení do definiční rovnice (2) dostaneme tři rovnice pro tři neznámé teplotní součinitele kmitočtu. K vlastnímu výpočtu teplotních součinitelů s výhodou využijeme maticové metody řešení soustavy rovnic.

Řešení tří rovnic

$$\begin{aligned} X &= A \cdot a_1 + B \cdot b_1 + C \cdot c_1 \\ X &= A \cdot a_2 + B \cdot b_2 + C \cdot c_2 \\ Z &= A \cdot a_3 + B \cdot b_3 + C \cdot c_3 \end{aligned} \quad , \quad (4)$$

v nichž A, B, C jsou hledané veličiny, je

$$A = \frac{D_1}{D} \quad , \quad B = \frac{D_2}{D} \quad , \quad C = \frac{D_3}{D} \quad ,$$

kde

$$D = \begin{vmatrix} a_1 & b_1 & c_1 \\ a_2 & b_2 & c_2 \\ a_3 & b_3 & c_3 \end{vmatrix},$$

$$D_1 = \begin{vmatrix} X & b_1 & c_1 \\ Y & b_2 & c_2 \\ Z & b_3 & c_3 \end{vmatrix},$$

$$D_2 = \begin{vmatrix} a_1 & X & c_1 \\ a_2 & Y & c_2 \\ a_3 & Z & c_3 \end{vmatrix},$$

$$D_3 = \begin{vmatrix} a_1 & b_1 & X \\ a_2 & b_2 & Y \\ a_3 & b_3 & Z \end{vmatrix},$$

Budeme-li aplikovat na soustavu rovnic (4) definiční vztahy (2), jsou výsledkem výpočtu hodnoty příslušných teplotních součinitelů kmitočtu.

Postup měření

- 1) Pro dané měření použijeme přetržitou metodu. Piezoelektrický rezonátor vložíme do teplovzdušného termostatu a připojíme k PH OSCILLATORU 01.1. Kmitočet oscilátoru měříme čítačem.
- 2) Na termostatu nastavujeme postupně teploty podle zadání. Po každém nastavení vyčkáme alespoň 15 minut na prohřátí rezonátoru a poté změříme rezonanční kmitočet.
- 3) Stanovíme vhodnou srovnávací teplotu ϑ_0 a odpovídající kmitočet f_{r0} . Vypočteme a vyneseme do grafu závislost relativní změny rezonančního kmitočtu na teplotě a po vhodné volbě bodů ze získané křivky vypočteme teplotní součinitele kmitočtu prvního, druhého a třetího řádu.
- 4) Dosazením do definiční rovnice (2) je stanovena náhradní matematická funkce relativní změny rezonančního kmitočtu piezoelektrického rezonátoru jako funkce teploty.

Shrnutí

Absolvováním měření se student seznámí s typickým průběhem teplotní závislosti rezonančního kmitočtu piezoelektrického rezonátoru a se způsobem stanovení náhradní matematické funkce.